

OTDK PÁLYAMUNKA
2013.

A Schulek-tanszék (1903–1912)

Jelige: „Új középkor”

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés. A historizáló építészképzés	3
2. Elméleti oktatási metodika a Schulek-tanszéken	6
2.1. Források	6
2.2. Középkori építési alaktan (II. évfolyam)	7
2.3. A Középkori építés története (III. évfolyam)	11
2.4. A Középkori építkezés fejlődéstörténete (IV. évfolyam)	12
2.5. A terminológia kérdése	14
3. A gyakorlati metodika	18
3.1. Rajztermi gyakorlatok.....	18
3.2. Szünidei felvételek	21
4. „Aztán vigyázzon, el ne csússzék!”	23
4.1. Építész, művész, technikus.....	23
4.2. A historizmus hasznáról és káráról	24
4.3. A Fiatalok.....	26
5. Irodalomjegyzék.....	29
6. Forrásmelléklet	32
7. Képmelléklet	61

1. BEVEZETÉS. A HISTORIZÁLÓ ÉPÍTÉSZKÉPZÉS

Schulek Frigyes, a budavári Koronázó Főtemplom újjáépítője, a Halászbástya tervezője, a Műemlékek Országos Bizottságának előadó építésze 1903-ban a m. kir. József Műegyetem Középkori Építési Tanszékének élére került. Dolgozatomban célja a tanszéki oktatási módszertan és struktúra deskriptív bemutatása mellett az elméleti képzés esetében a tudománytörténeti háttér, a gyakorlati metodikával kapcsolatban pedig a műemlékvédelemhez kötődő szálak vizsgálata. A dolgozatot záró, az ízlésformáláshoz kapcsolódó fejtegetéseimmel pedig néhány óvatos szempontot nyújtok a – főként a Fiatalok kapcsán – felmerülő kérdésre: volt-e, illetve miben állt Schulek Frigyes hatása a keze alatt felnövekvő építésznemzedékekre?

A magyar építészképzés gyökerei a XVIII. századra nyúlnak vissza. Első adataink az intézményes keretek között zajló építészet oktatásról a szempci Collegium Oeconomicumhoz kapcsolódnak. A hazai mérnökképzés első hazai úttörő intézményei közé tartozik az 1782-ben, a Budai Tudományegyetem kebelében megalapított Mérnöki Intézet, valamint a kapuit 1846-ban megnyitó József-ipartanoda. A Mérnöki Intézet 1850-es beolvasását követően – komoly strukturális változtatások közepette – 1856-tól a József-ipartanoda József Polytechnikum néven működött tovább.¹ Egy évvel később jelent meg a tanszéken az első építésztanár, Schnédár János, 1864-ben pedig Szkalnitzky Antal került az újonnan létrejövő mű- és díszépítéstani tanszék élére, s munkássága nyomán elindultak az európai akadémiákon már bevett műtörténeti órák.² Szkalnitzky öt évig tanított, távoztával tanszékét – eredetileg kinevezett pályatársa, Schulz Ferenc halála miatt – Steindl Imre örökölte. Éppen ez évben, 1870-ben került Hauszmann Alajos is az intézménybe megbízott rajztanárként.³

Az Építészeti Szakosztályt az 1871-es szervezeti szabályzatban hozták létre, ténylegesen azonban csak a 1874/75-ös tanévben kezdte meg működését a Mérnöki szakosztály részeként.⁴ Az építész tanárok ekkor Schnédár János, Steindl Imre és Hauszmann Alajos voltak. Hauszmann ókori, míg Steindl középkori alaktani, és műtörténeti ismereteket oktatott az ekkor még igen csekély számú hallgatóságnak.⁵ A Műegyetem 1882-es szervezeti szabályzata, illetve az új tanerők – többek között Czigler Győző és Pecz Samu – bevonásával végrehajtott szakosztályi reform adta meg az oktatás kereteit a későbbiekben. Az

¹ SZENTKIRÁLYI 1971. 439–442.

² SISA 1994. 52. sk.

³ KOROMPAY 1989. 10.

⁴ HÉBERGER 1979. 338.

⁵ SZENTKIRÁLYI 1971. 439–442.

átgondoltabb szerkezetű tanrend két alappillére a műtörténet (művészettörténet)⁶, valamint a tervezés volt. Az alaktani és műtörténeti előadásokat, gyakorlatokat jobban összehangolták, a negyedéves tervezést pedig – a bécsi akadémia rendszeréhez hasonlóan – három, más-más korszakot preferáló oktató, Czigler Győző (ókor), Hauszmann Alajos (újkor) és Steindl Imre (középkor) között osztották meg.⁷

A műegyetemi építészképzés igazán csak az 1887-es reformokat követően állt készen a historizáló építőművészet szakszerű oktatására, azonban a matematikai, illetve egyéb természettudományos tárgyak továbbra is a tanidő felét tették ki. Nem volt lehetőség a művészi vonal erősítésére, hiszen az újabb órák további tanszemélyzet bevonását tették volna szükségessé, amelyet azonban nem indokolt a létszám. Emellett a műegyetem technikus hallgatói közül amúgy is kilógtak a matematikai tárgyakat kevésbé szigorúan tanuló építészek. Az 1880-as és az 1890-es években a rektorok többször is hangsúlyozták a természettudományos képzés fontosságát, illetve az építészeti szakosztály ebbéli fogyatékosságait⁸, így nem billenhetett a művészies irány felé a mérleg nyelve. 1898-ban jött létre egy tanügyi reform, mely alapvetően a műtörténeti tárgyak revíziójára és az alapozó tárgyak csökkentésére tett kísérletet, emellett Wlassics Gyula külön kérésére kötelezővé tette az esztétika tantárgyat.⁹

A szakosztály oktatási rendszere a XX. század fordulójára már teljesen kiforrott: a tanári kar a kor legjelentősebb historizáló mestereit tömörítette, emellett a hallgatók létszáma is megugrott. Ez nagyban köszönhető annak, hogy míg a XIX. században igen divatos – egyes időszakokban kizárólagosan „üdvözítő” – gyakorlat volt az építész növendékek körében a Magyarországon kívüli – főként bécsi, illetve berlini – orientáció, addig a XX. század fordulójára, illetve az azt követő évekre ez a folyamat megfordult, így a magyar építészképzés legfontosabb központja a József Műegyetem lett.¹⁰ A szakosztály szavatolta a historizáló építőművészet utánpótlását. Ez nem csak azért volt fontos a tanároknak, mert így biztosítva láthatták kedvelt stílusuk továbbélését, hanem azért is mert a professzorok által vezetett tervezőirodák számára potenciális munkatársakat jelentettek a tehetséges hallgatók. Ebben az értelemben kissé átértékelődik a mester-tanítvány viszony. Egyes tanárok – főként

⁶ Vö. 93. jegyzet.

⁷ SZENTKIRÁLYI 1971. 439–442.

⁸ *A királyi József Műegyetem 1885/86 tanévnek megnyitásakor MDCCCLXXXV. szeptember hó 13-án tartott beszéd.* Budapest, 1885. 18.; *A királyi József Műegyetem 1889/90 tanévnek megnyitásakor MDCCCLXXX. október hó 16-án tartott beszéd.* Budapest, 1898. 33.

⁹ BME Levéltára 3/a 1899. június 9-én kelt jegyzőkönyv; *A királyi József Műegyetem 1889/90 tanévnek megnyitásakor MDCCCXCVIII. szeptember hó 16-án tartott beszéd.* Budapest, 1889.7.; ZELOVICH 1922. 185.

¹⁰ SISA 1996. 169.

Hauszmann Alajos – esetében talán nem túlzás kapitalista attitűdről beszélni. A századfordulóra olajozottá váltak az egyetemi katedrák és tervező irodák közötti mechanizmusok, az ország egyetlen építészképző intézményének fontosabb pozícióit a historizmus mesterei töltötték be, így második historizáló virágkorról is beszélhetünk, amely azonban nem minden esetben találkozott a társadalmi elvárásokkal.

A műegyetemi tanárok által oktatott tárgyak esetében fontos szerepet játszott személyes elköteleződésük, tanultságuk. A Középkori Építési Tanszék vezetői, Steindl Imre és Schulek Frigyes a bécsi Friedrich Schmidt tanítványai voltak, Czigler Győző az antik építészet dán mestere, Teophil Hansen keze alatt tanult Bécsben, így nem csoda, hogy az ókori építészet magántanára lett. Pecz Samu, aki szintén Hansen tanítványa volt, azonban Schulek Frigyes hatására neogótikus stílusban kezdett alkotni, a középipítés tan magántanára volt. A berlini tanultságú Hauszmann Alajos a neoreneszánsz és a neobarokk stílus egyik legfontosabb magyarországi terjesztője, a Műépítészeti Tanszék vezetője volt.

A középkori építészet első tanára, Steindl Imre munkássága fontos mérföldkövet jelentett a historizáló oktatási koncepció kialakulásában. Steindl személye hidat képezett a műegyetemi építészképzés, valamint a *Schmidt-Schule* és a *Wiener Bauhütte* elképzelései között. A még friss „Schmidt-élménnyel” rendelkező Steindl mesterének gyakorlatát követve tartotta meg mintalapok által szemléltetett előadásait és személyes tanácsokkal tarkított rajztermi gyakorlatait.¹¹ A *Wiener Bauhütte* műemléki felmérő útjainak továbbéléséként Steindl Imre kirándulásokat szervezett több fontos magyarországi emlék felmérésére.

¹¹SISA 2005. 15.

2. ELMÉLETI OKTATÁSI METODIKA A SCHULEK-TANSZÉKEN

Steindl Imre súlyos betegsége miatt az 1902/03-as tanév második szemeszterére Schulek Frigyes a középkori építészet rendkívüli nyilvános magántanárává nevezte ki Ferenc József. Ettől fogva egy következetes, egységes oktatási koncepció kialakításán igyekezett. Négy tárgyat örökölt Steindltől. A *Középkori építési alaktan* című órákkal kezdődött meg a második évfolyamban a hallgatók megismertetése a középkori építészettel. A harmadévesek a *Középkori építés története* című előadást hallgatták, amelyhez tervezési gyakorlat is járult. Az utolsó évben *Középkori építkezés fejlődéstörténete* című, alacsony óraszámú előadása mellett Schulek tervezési gyakorlatot tartott a hallgatók egy részének.

2.1. FORRÁSOK

Az előadások összeállításánál némileg közrejátszhatott mintarajztanodai oktatói múltja, azonban fontos megjegyezni, hogy lényegesen más igénnyel állította össze a műszaki és elméleti szempontból képzettebb építészhallgatók számára előadásait. Rendszerező jellemének, pontos hivatkozásainak köszönhetően felvázolható, hogy milyen forrásokból kompilálta jegyzeteit. Nem csupán a vonatkozó szakirodalom eredményeit használta fel, hanem sok esetben pályatársai szóbeli, vagy kéziratok közléseit is. Schulek Frigyes kéziratai között található egy autográf irat, amely Steindl Imre egy gótikus építészettörténeti bevezetőjének másolata.¹² Szintén Steindltől „örökölt” egy magyarországi műemlékeket bemutató feljegyzést, mely Melha Tibor műegyetemi építészhallgató révén került Schulek Frigyes birtokába.¹³ Ki kell még emelni azon jegyzeteit, amelyeket Heinrich Schmidt müncheni professzor előadásai alapján állított össze.¹⁴ Ezen más oktatóktól származó vázlatoknak nincs nyoma az előadás kézírataiban, így nem tekinthetők közvetlen forrásnak, inkább módszertani puhatolózása állomásaiként értelmezhetők. Annál nagyobb jelentőséggel bírnak azonban nyomtatott forrásai, amelyek többnyire mintakönyvek, építészettörténeti szakkönyvek, tankönyvek voltak. A szakirodalmi háttér felvázolásának első lépéseként ki kell emelni a kéziratok anyagában csak „DB.” rövidítéssel jelölt, Georg Dehio és Gustav von Bezold nevéhez fűződő *Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes* című munkát, amely két kötetben, 1887 és 1901 között jelent meg.¹⁵ Ez a mű lényegében az addigi legátfogóbb, a legkorszerűbb kutatási eredményeket közlő összefoglalása volt a középkori keresztény világ

¹² MTA Kézirattár Ms5029/31.

¹³ MTA Kézirattár Ms5029/19.

¹⁴ MTA Kézirattár Ms5029/31.

¹⁵ DEHIO – BEZOLD 1887–1901.

¹⁶ HUBALA 1983. 6–7.

templomépítészetének mind művészeti, történeti, mind műszaki szempontból.¹⁶ Schulek legtöbb előadásának alapját a DEHIO-BEZOLD vonatkozó fejezetének kivonatolása, vagy szó szerinti fordítása jelentette¹⁷, emellett a harmadik és negyedik évfolyamban tartott előadások esetében az egész tanév tematikája követte a DEHIO-BEZOLD tartalmi felépítését.¹⁸ Az ókeresztény előadások esetében a művet Schulek legfőbb bibliográfiai támpontjának tekinthetjük, hiszen az általa vizsgált mindkét terület (Közép-Syria, Lombardia) feltűnik a DEHIO-BEZOLD ókeresztény művészetet tárgyaló fejezetének topografikus rendbe szedett irodalomjegyzékében és a mester hivatkozásai is összecsengenek a szakirodalmi listával. Az egyéb fontosabb felhasznált művek a tantárgyak részletes bemutatásának keretében tárgyaltnak majd; az előadások szempontjából kisebb jelentőségű, alacsonyabb idézettségű művekről pedig az 1. forrásmelléklet tájékoztat.

A DEHIO-BEZOLD állandó jelenléte előadásain nem jelenti azt, hogy Schulek Frigyes szolgai módon vett volna át egy építészettörténeti narratívát. A mű szövege csupán az alapot adta, amelyet gazdag képi segédanyaggal, egyéb szakirodalmi munkák megállapításaival, helyenként saját gondolatait összegző széljegyzeteivel egészített ki. Schulek a DEHIO-BEZOLD-ot nem csupán mint korszerű szakirodalmat használta, hanem jegyzeteiben egyúttal a két kötetes mű szemléletmódját, a szerzőpáros építészettörténeti fejlődésről vallott nézeteit is szintetizálta saját elgondolásával.¹⁹ Természetesen kiviláglik az előadások mögül műveltsége, széles látóköre, amely a kéziratok anyagában olykor írott formában is megmutatkozik. Ezen széljegyzeteinek, megjegyzéseinek bővebb taglalására a schuleki ízlésformálást bemutató fejezetben kerül majd sor.

2.2. KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSI ALAKTAN (II. ÉVFOLYAM)

A *Középkori építési alaktan* a műegyetemi program szerint heti hat gyakorlati órában tartott, igény szerint előadásokkal kiegészített tárgy volt. A tantárgy rövid leírásában ennyi szerepel: „*Középkori szerkesztések és műrészletek ismertetése. Jellegzetes példák rajzolása.*”²⁰ Az alaktani órák vezették be a második évfolyamba lépő hallgatókat a középkor tanulmányozásába, ezért különös jelentőséggel bírtak. Noha a tárgy már Steindl alatt is a

¹⁹ Vö. 3. forrásmelléklet.

²⁰ MTA Kézirattár Ms5029/4–14. alatt található kéziratok dátumainak öröknaptárba helyezése alapján.

²¹ MTA Kézirattár Ms5029/1–18.

²² *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904. tanévre*, Budapest, 1903. 32. – Sem a tantárgyak megnevezésében, sem a tanórák számában nem történt számottevő változás Schulek Frigyes magántanársága alatt.

curriculum része volt, utódja nem akarta, vagy – elegendő Steindl-jegyzet hiányában – nem tudta követni módszertanát. Schulek Frigyes kéziratai az alaktan esetében egy folyamatosan formálódó, változó tananyagról tanúskodnak. Az építési alaktan azért is lehetett számára a kísérletezés terepe, mert inkább módszertani jelentősége volt, egzakt tudománynak nem volt tekinthető. Erre utalt egy 1903. szeptemberében kelt, és előadott bevezetője jegyzetében is: *„Alaktan beosztási módja: némi önkény dolga, u.i. teljes kifejtett szervezetről, sőt történeti fejlődésük szerint összefüggő sorozatban álló szervezetekben részekre szedéséről van szó. Egyik kezdi a legfontosabb szerkezeti eszméken. De mi a legfontosabb? Másik rendezi a megjelenés szerint. Külsőségekből kiindulni? Harmadik veszi a részleteket véletlen sorozatban a nevek betűrendjében: szótári rend.”*²¹ Gondolatmenetét Schulek azzal zárja, hogy lényegében bármelyik módszert hasznosíthatják, amennyiben az a tudáshoz vezet. Alaktani előadásában mindegyik – főként a felsorolásban első két helyen szereplő – módszert felhasználta. A szerkezeti eszmékből, lényegében az építészeti tér- és tömegképzés fejlődéséből kiindulva, de a részletformákra, a külső megjelenésre erőteljes hangsúlyt fektetve állította össze előadásait.

A középkori építészet alaktanába úgy vezette be hallgatóit, hogy a fejlődéstörténet egy korai állomását, azaz területi, illetve stílustörténeti alapon egy emlékcsoportot mutatott be. Erre utalhatott Nagy Virgil is 1921-ben, Schulek Frigyes emlékünnepeén elmondott beszédében, amikor kiemelte, hogy Schulek nem a tananyagot tömörítve előadó műegyetemi metodikát követte, hanem az építészettörténet egy-egy fejezetét részletesen, a kutatómódszertanba is betekintést nyújtva tárgyalta.²²

Schulek kézirateinak köszönhetően magántanári kinevezésétől nyugdíjazásáig minden egyes évről tudjuk, hogy mely építészeti emlékek vizsgálatán keresztül oktatta az alaktant: az 1903/04-es tanév folyamán „közép-syriai” ókeresztény emlékek adták az alapot, 1904/05-ben a lombard építészet alaktanát mutatta be, az ezt követő két tanévben a XI. századi normann építészet volt a tananyag. Az 1907/08-as tanévben ismét Közép-Syria ókeresztény építésze, 1908/09-ben pedig újfent a lombard építészet került előadásra. 1909 szeptemberében újra elővette ókeresztény jegyzeteit, és innentől fogva 1912-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig minden tanévben ezt adta elő. Az alaktani előadások szorosan kapcsolódtak a tárgy fő profilját képező rajzoló gyakorlatokhoz, a kéziratok tanúsága szerint sok esetben az előadás

²¹Vö. 2. forrásmelléklet (MTA Kézirattár Ms5029/31).

²² FOCK 1921. 225.

közvetlenül megelőzte a gyakorlati órát.²³ Az előadások szövege – mint az később kitűnik – sok esetben egy szakirodalmi munka kivonata, amely néhol csupán a tárgyalás struktúráját veszi át, másutt azonban szó szerinti fordítás. Schulek két-három szakkönyvnél, vagy tanulmánynál nem használt fel többet egy-egy előadás főszövegének megalkotásához, azonban lehetőségeihez mérten törekedett arra, hogy a legfrissebb kutatási eredmények, illetve a legkimerítőbb összefoglalások álljanak a hallgatók rendelkezésére. Az előadásokon ismertetett emlékek, műrészletek szemléltetésére Schulek pauszra tussal, vagy ceruzával maga készített rajzokat. A bőséges rajzi anyag minden egyes fóliója forrásmegjelöléssel, számozással, helyenként dátummal rendelkezik.²⁴ Az előadások széljegyzeteiben található számok mind egy-egy szemléltető laphoz kapcsolódnak. Úgy tűnik, hogy a rajzokat Schulek a szövegektől elkülönítve tárolta, és a rendszer átláthatóságának érdekében témakörönként listát vezetett a tananyaghoz kapcsolódó szemléltető ábrákról.²⁵

Függetlenül az előadássorozat témájától az első órákat Schulek a „vezető eszmék”, illetve a középkori építészettörténet általános áttekintésével kezdte, amely a „primitív korok” megnyilvánulásaitól kezdve a gótika kialakulásáig tartott. Ezen történeti szálra rendezett összefoglalások alapjául az adott korszakot tárgyaló monografikus munka (pl. Vogüé műve), vagy a DEHIO-BEZOLD vonatkozó részlete, egy kivételes esetben pedig Johann Matthäus von Mauch *Die Architektonischen ordnungen der Griechen und Römer* című munkájának témáját tekintve kevésbé releváns, de építészetelméleti szempontból igen jelentős bevezetője szolgált.²⁶

A DEHIO-BEZOLD irodalomjegyzékében a Syrie címszó alatt található Melchior de Vogüé *Syrie centrale: architecture civile et religieuse du Ier au VIIe siècle* című műve, amelyet Schulek *Közép-Syria* című alaktani előadása összeállításánál alapul vett. Itt nem alkalmazhatta a szöveg lefordításának, tömörítésének gyakorlatát, ugyanis Vogüé topografikus felosztásban rendszerezi és magyarázza az általa készített felvételeket, az alaktanra nem szentel külön figyelmet, csak néhány excursusban (*Portes et fenêtres de pierre, Détails sculptés, Portes*) tárgyalja, melyek azonban egy adott emlék részletrajzát magyarázzák, általános képet nem adnak a formák fejlődéséről.²⁷ A művészettörténeti bevezetőt, valamint a közép-syriai műemlékekről szóló általános összefoglalást követően a fal

²³ MTA Kézirattár Ms5029/1-20.

²⁴ 1–2. kép.

²⁵ MTA Kézirattár Ms5030/5.

²⁶ Az előadáson az említett művek egy részének fordítása hangzott el bevezetés gyanánt. Vö. 3–4. forrásmelléklet.

²⁷ Vö. VOGÜÉ 1877.

összetételéről, a nyílások áthidalásáról (archivoltok, architrávok) esett szó, majd a mennyezetképzést, illetve a támaszokat tárgyaló előadások következtek.

A második félévben az építészeti részletképzés került homloktérbe. Ezen előadásokban kitűnik, hogy Schulek nem csupán az emlékek tárgyalásának rendjét változtatta meg (ti. topografikusról alaktani szempontúra), hanem – a még később bővebben tárgyalandó – sajátos terminológiáját is alkalmazta.²⁸ Schulek Frigyes tehát a művet saját, alaktani logikája szerint strukturálta. Lényegében egy összehasonlító alaktani tematika kidolgozására tett kísérletet, ezt pedig szakirodalmi munkák felépítésének vizsgálata előzhette meg: erre utal az is, hogy Adolf Opderbecke, valamint Max Hittenkofer alaktani műveinek csak a tematikai vázlatát jegyezte le²⁹, de ide sorolhatók a már említett, tanártársaitól vélhetőleg tájékozódás, nem pedig közvetlen felhasználás céljából megszerzett jegyzetek.³⁰ Schulek alaktani rendszerében a DEHIO-BEZOLD struktúrájához hasonlóan a legfontosabb szerkezeti, mindenek előtt az alaprajzi jellemzők bemutatásaival kezdődtek az előadások. Ezt követte a mennyezetképzés, a tartószerkezetek, majd a nyílások bemutatása. A szerkezeti rész után következett az építészeti tagozatok, valamint a díszítés részletes vizsgálata. Ez a felosztás *mutatis mutandis* tetten érhető minden alaktani előadásában. Az építészeti struktúrából adódó logika alapján járt el, amikor az épület szükséges feltételét képző alaprajztól fokozatosan eljutott a legapróbb faragványokig.³¹

Bár Schulek lombard alaktani előadásokat emleget, meg kell jegyezni, hogy ez a területi meghatározás csupán az első félév tananyagára volt igaz, mivel a második félévben több Lombardián kívül eső területet is feldogoz a tananyag. Leginkább Fernand de Dartein *Étude sur l'architecture Lombarde* című művére, valamint a DEHIO-BEZOLD vonatkozó fejezeteire támaszkodott Schulek. A szemléltetésre rendeltetett, minden bizonnyal a rajzteremben is hasznosított ábrák közül a legtöbb Dartein művéből származik. Ez arra enged következtetni, hogy a tananyag kiterjesztése ellenére a lombard építészeti alaktan továbbra is a legjelentősebb téma volt. A tanév tematikáját a közép-szír órához hasonlóan állította össze a mester. A művészettörténeti összefoglalást az egyszerűbb szerkezeti megnyilvánulások bemutatása, majd a különféle építészeti tagozatok, részletek mélyebb vizsgálata követte.

²⁸ Vö. 5. forrásmelléklet.

²⁹ MTA Kézirattár Ms5029/31.

³⁰ Uo.

³¹ Az előadások felépítésében a szerkezet prioritása nem meglepő, ha Schuleknek az építészeti szerkezet és a díszítés ügyében tett megállapításával vonunk párhuzamot. Vö. 6. forrásmelléklet.

Az alaktani előadások sorából némileg kilóg a csupán két tanéven keresztül előadott XI. századi normann építészet, hiszen míg a közép-szír és lombard előadások az ókeresztény korszakról igyekeztek képet adni, addig Schulek ebben a négy szemeszterben a korai romanika formáival ismertette meg a hallgatókat. Jegyzetei alapját Victor Ruprich-Robert 1889-ben kiadott *L'architecture Normande aux XIe et XIIe siècles en Normandie et en Angleterre* című munkája jelentette. Az előadás hasonlóan a már vizsgált példákhoz az alapvető szerkezeti jellemzőkből indul ki és halad a műszakilag kevésbé fontos, kisebb részletek felé. Külön érdekesség azonban Rupricht-Robert művének a Műegyetemen ma is fellelhető kiadása, amelynek lapjain Schulek Frigyes széljegyzeteit találjuk.³² A könyvben a fontosnak ítélt, fordításra szánt részeket aláhúzta, majd összegyűjtötte a hozzá tartozó rajzi anyagot.

2.3. A KÖZÉPKORI ÉPÍTÉS TÖRTÉNETE (III. ÉVFOLYAM)

A *Középkori építés története* című előadás a műegyetemi tanterv szerint a román építészet történetét foglalta össze. A tanrendben szereplő rövid leírás így határozza meg a tananyagot: „Az építés szerkezeti és művészeti fejlődése a korai középkorban. Jellegzetes példák rajzbeli feldolgozása.”³³ A romanika tárgyalása a stílus gyökereitől, az ókeresztény művésztől indult, ezáltal – a legtöbb esetben – kapcsolódott az előző évi alaktani előadásokhoz. Az előadások szövegének összeállításakor leginkább a DEHIO-BEZOLD szolgált alapul. Amellett, hogy a szerkezeti egységeket egy az egyben vette át Schulek, sokszor szó szerinti fordításban közli a DEHIO-BEZOLD vonatkozó részeit. Ezen előadásról nem maradt fenn olyan tematikai összefoglalás, amely a tananyag periodizációját segítené, így a félévek felépítésére csak a Schulek óravégi bejegyzéseinek (pl.: „*Eddig 1903. nov. 14.*”) öröknaptárba helyezése által következtethetünk.³⁴ Ezzel a módszerrel megállapítható, hogy az ókeresztény építészet további tanulmányozására az első szemeszter egészét feláldozta Schulek. A szöveg megalkotásában szinte kizárólag a DEHIO-BEZOLD ókeresztény művészetet tárgyaló első könyvére (*Der christlich-antike Stil*) támaszkodott. A „Centrál építkezés” (*Der Zentralbau*) volt az első téma a mű második fejezetének megfelelően. Ezen belül szó esett „egyszerű köröndökről”, valamint kereszt alaprajzú épületekről a *Die einfache Rotunde*, illetve a

³² A könyv jelenleg a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének könyvtárában található.

³³ *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904. tanévre*, Budapest, 1903. 32.

³⁴ MTA Kézirattár Ms5029/1–18. alapján.

Kreuzförmige Anlagen című alfejezeteknek megfelelően. Ezek mellett Schulek előadta a milánói San Lorenzóról szóló excursust is.³⁵

Tovább haladva szintén a DEHIO-BEZOLD szövegét követte: az őszi félév végén, vagy a tavaszi félév elején került sorra a második fejezet, amely az ókeresztény bazilika eredetét, felépítését mutatja be. A román stílus kifejtéséhez a második könyvet (*Der romanische Stil*) használta fel Schulek. Ennek első fejezetét teljes egészében feldolgozta: az általános rész (*Allgemeines*) vezette be a témát, majd a DEHIO-BEZOLD alapján használt alaprajzi tematika szerint ismerhették meg a hallgatók a román centrális építészetet (*Der Zentralbau*), a kereszt alaprajzú (*Die kreuzförmige Basilika*), a két szentéllyel rendelkező (*Doppelte Chöre*), két kereszthajós (*Doppelte Transsepte*) bazilikákat, valamint a kriptaeépítészetet (*Krypta*). Az utolsó alfejezet (*Der innere Aufbau*) alapján az épületek „belső felépítését” mutatta be leginkább a támaszok, valamint a boltozás kérdéskörét vizsgálva.³⁶

A DEHIO-BEZOLD *Der romanische Stil* című könyvének további fejezetei topografikus bontásban mutatják be a román építészet megnyilvánulásait. E fejezetek közül harmadévben kettőt, a „*Laposan fedett basilika Németországban*” (*Die Flachgedeckte Basilika in Deutschland*), valamint a „*Laposan fedett basilika Itáliában*” (*Die Flachgedeckte Basilika in Italien*) címűt adta elő. Míg ezen előadások nem szerepeltek minden évben a tananyagban, addig mindig szerepet kapott a félév záróakkordjaként a DEHIO-BEZOLD utolsó, *Einzelglieder und Dekoration* című fejezete, amely az oszlopok, pillérek és párkányzatok részletképzését vizsgálja.³⁷

2.4. A KÖZÉPKORI ÉPÍTKEZÉS FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE (IV. ÉVFOLYAM)

Középkori építkezés fejlődéstörténete címen futott Schulek Frigyes negyedéves hallgatóknak tartott két féléves előadássorozata. Hetente csupán két előadásra került sor, az eddigiekkel ellentétben pedig hozzákapcsolt gyakorlatok sem voltak. A szűkös időkeret, valamint a korábbi években leadott tananyag periodizációja (a harmadévesek ideális esetben is csak a második szemeszterre jutottak el a román építészetig) azt eredményezte, hogy a negyedik év első félévének kezdetén a romanika folytatása következett: a román építészeti tagozatokról szóló előadások esetleges pótlása után a félév végéig a románkori boltozási technikák

³⁵ MTA Kézirattár Ms5029/9; vö. DEHIO-BEZOLD 1887–1902 I. 18–62. – Schulek minden bizonnyal kedvelte a rotundákat, erről tanuskodik egy képeslap, melyet hallgatóitól kapott: „*Olaszföldi tanulmányutunk folyamán elérkeztünk a St. Stefano Rotondóhoz s szerető tisztelettel emlékeztünk meg Méltóságodról s itt küldjük üdvözlétünket*” (MTA Kézirattár Ms5029/9.)

³⁶ MTA Kézirattár Ms5029/8.; vö. DEHIO-BEZOLD 1887–1902 I. 145–201.

³⁷ MTA Kézitattár Ms5029/1–20. dátumainak öröknaptárba helyezése alapján.

vizsgálata tette ki az előadások tetemes részét a DEHIO-BEZOLD *Der Gewölbebau in seinen Grundformen* című fejezete alapján. A második félévben az egyhajós, dongaboltozatos teremtemplomokat (*Einschiffige Säle mit Tonnengewölben*), a kupolás templomokat (*Einschiffige Säle mit Kuppeln*), a dongaboltozatos csarnoktemplomokat (*Hallenkirchen mit Tonnengewölben*) mutatta be Schulek. Kivételt képez az 1904 és 1907 közötti időszak, ugyanis ezekben az években a nyugat-európai keresztboltozatos bazilikák (*Die kreuzgewölbte Westeuropas*) vizsgálatával kezdődött a második szemeszter.³⁸

A három évfolyam tananyagát szemlélve ellentmondás mutatkozik Schulek Frigyes legfontosabbnak ítélt kutatási területe, valamint az előadott tananyag között. A csúcsíves stílus mestere csupán az első csúcsívek kialakulásáig oktatja a középkori építészet történetét. A tananyag ilyenfajta periodizációja azért is meglepő, mert Schulek Frigyes mintarajztanodai évei alatt jelentékeny oktatási tevékenységet fejtett ki a gótika terén is, így minden bizonnyal rendelkezett a megfelelő szakirodalmi felkészültséggel, szemléltető anyaggal. Az ellentét feloldására az a magyarázat szolgálhat, hogy a tanidőhöz mért lehetőségekhez képest a tananyagot teljes mélységében igyekezett kifejteni. Ezen elvéhez való ragaszkodásából fakadóan az építészeti szerkezetekkel, formatannal előadásaiban rendkívül részletesen foglalkozott, ez azonban visszafogta a kronologikus előrehaladást. Oktatói munkásságának ezen elmélyült, tudományos problémákra érzékeny oldala összekapcsolható tervezői, illetve műemlékvédői oeuvre-jének precíz, feltáró jellegével. Összességében véve tehát Schulek megtalálta a román művészet tárgyalásában azt a vezérfonalat, amely alkalmas volt számára a középkori építészet lényegének kibontására. A problémát árnyalja az is, hogy utolsó alkotói periódusában előszeretettel alkalmazta a román stílust (pl. Halászbástya, János-hegyi Kilátó, a pécsi Cubiculum terve). Ahogyan jegyzeteiből is kiderül, számára a mindenek előtt való kulcsfogalom az okszerűség volt.³⁹ Egyik feljegyzésében olvasható: „*Mindent lehet csinálni (T.i. a román építészetben) mondja Francsek⁴⁰. Felelet: Semmit sem lehet csinálni, ami nem határozott, céltudatos, okszerű, műszaki megokoltságú! decoratív kiképzés legyen takarékos, de hatásos és a struktív eszmének alárendelt! (symbolikus kifejezője).*” Nem csupán ez a néhány sor Schulek Frigyes válasza Francsek Imre felvetésére, hanem egyúttal az is, hogy egy évtizeden keresztül a román stílus részletes tanulmányozása által oktatta a felnövekvő építésznemzedéket.

³⁸ MTA Kézirattár Ms5030/1, Ms5029/16 – Vö. DEHIO-BEZOLD 1887–1902 I. 295–435.

³⁹ Vö. 6-7. forrásmelléklet.

⁴⁰ Id. Francsek Imrét, vagy fiát, ifj. Francsek Imrét idézi. Mindketten építészek, utóbbi Schulek Frigyes műegyetemi hallgatója volt.

2.5. A TERMINOLÓGIA KÉRDÉSE

„A szima olyan, mint a kymation, befelé domborodó, azaz kifelé homorodó dombor-homor, helyesebben homor dombor.”⁴¹ A Tőry Emilnek tulajdonított mondat jól példázza, hogy milyen terminológiai nehézségekkel kellett megbirkózni a műegyetemi tanároknak egységes építészeti szaknyelv hiányában. Tanártársai közül Steindl Imre is igyekezett a német terminusoknak magyar megfelelőt találni⁴², Hauszmann Alajos pedig naplójában emlékezett meg egyetemi jegyzeteinek, szakkönyveinek fordítási nehézségeiről.⁴³ Még az ő generációjuk színre lépése előtt, 1867-ben megjelent a Magyar Mérnök Egyesület Közlönyében Wimmer Vilmos műegyetemi tanársegéd összeállításában egy „száraz építészettani” műszótár, mely a német kifejezések azon magyarosított formáit gyűjti össze, „melyek a k. József-műegyetemen az illető előadásokban eddigelé használtatnak.”⁴⁴ A szószeretet tehát egy már kialakuló félben lévő műegyetemi hagyományról tanúskodik, amelynek megteremtésében nagy szerepe lehetett az akkoriban oktató Schnédár Jánosnak, valamint a – berlini tanultságú – Szkalnitzky Antalnak.⁴⁵ A „műszótár” tartalmaz olyan kifejezéseket, amelyek az építőipar gyakorlati területein voltak használatosak, azonban esetünkben inkább a Henszlmann Imre nevével fémjelzett műarcheológiai kutatások szókincsének továbbélése érdekes. Henszlmann tett először kísérletet tudományos alapon a német műszavak magyarra fordítására, ezzel a középkori építészet magyar nyelvű szakszókincsének megalapozója lett.⁴⁶ Saját, illetve követői – például Czobor Béla – publikációin kívül többek között a szárazépítési műszótár, valamint Német-Magyar szótárak őrizték magyarításait. Az utóbbiak közül a legfontosabb Ballagi Mór *Új teljes német-magyar szótára*, mivel Schulek kizárólag erre a műre hivatkozik terminológiai kísérletezései során. Schulek feltehetőleg nem mérte fel a művészettörténeti irodalom nyelvújító megoldásait, hanem Ballagi Mór szótárát vette alapul, amely azonban több helyen is avítt, még Henszlmann által bevezetett szavakat közöl, vagy sajátos körülírást alkalmaz.

Schulek Frigyes terminológiai kísérletei alaktani előadásaihoz kötődtek. Minden bizonnyal a már említett műegyetemi terminológiai hagyomány nyomvonalán elindulva Steindl Imre is kialakította saját szakszókincsét. Schulek megvizsgálta pályatársa terminológiai rendszerét: a már említett Steindl-jegyzetben található magyar, illetve német

⁴¹ JÁNSZKY 1906. 26.

⁴² KOROMPAY 1989.

⁴³ SEIDL 1997. 46.

⁴⁴ WIMMER 1867. 170–180.

⁴⁵ A Schulek Frigyes által lejegyzett Schnédár-előadások még német nyelvűek voltak (vö. KOROMPAY 1989.), azonban elképzelhető, hogy oktatási módszertanában változás következett be az 1860-as évekre.

⁴⁶ MAROSI 1996/1. 12.

műszavakhoz széljegyzeteket kapcsolt.⁴⁷ A Steindl-füzet egyik széljegyzete éppen a henszlmanni terminológiai hagyomány – Ballaginak köszönhető – továbbélésére enged következtetni, hiszen a *Dienst* fordításaként a „gerinczhordó” kifejezés tűnik fel, amely Henszlmann Imre névkonstrukciója.⁴⁸ A széljegyzetben a *Dienst* másik alternatívájaként a féloszlop kifejezést hozza, amely azonban egy köznyelvi szóalak, s a támaszok számos fajtáját megkülönböztető német és francia középkori építészeti terminológiától messze áll.⁴⁹ Ilyen formán Schulek egyetlen jegyzete leképezi a kortárs magyar középkorkutatás szaknyelvi tanácstalanságát: az egyik oldalon a henszlmanni, sok szempontból zsákutcának bizonyuló terminus, míg a másik oldalon a pongyola, tudományos igényű leírásra alkalmatlan kifejezés áll. Schulek Frigyes oktatói munkásságának idején a középkori építészet legalapvetőbb szakkifejezéseinek tekintetében viszonylagos egyetértés mutatkozott, azonban annál nagyobb volt a deficit az építési alaktanon belül a tagozatokra vonatkozó terminusok terén. A középkori tagozatok magyar nyelvű elnevezésére irányuló törekvése párosult az ókeresztény építészeti előadások során előkerülő antik profilokra alkalmazott görög-latin kifejezések lefordításának szándékával. Ezen antik alaktani terminusok magyarra fordítása teljességgel értelmetlen, sőt a hallgatók számára egyenesen zavaró lehetett, hiszen ezzel a kor tudományos köztudatában gyökeret vert, az egyéb műegyetemi órákon használt szaknyelvet igyekezett felülírni Schulek Frigyes. Ez az elsőre következtetlenné tűnő reformkísérlet arra enged következtetni, hogy Schulek egy korszakokon átívelő szaknyelvi rendszert vizionált, amelyben korszaktól és a korábbi szakirodalom nyelvétől függetlenül állnak a magyar szakkifejezések. Nem csupán az egyes szakkifejezések fordítását tűzte ki célul, hanem igyekezett az alaktani leíráshoz szükséges igei és melléknévi szókészletet is köbe vésni (pl. terepül, tompozott).⁵⁰ A terminusok megalkotásának metodikájában két módszer különíthető el. Az egyik a német kifejezések fordításánál figyelhető meg: a nyelvújítás módszerei szerint gyökükig fejtette vissza a szavakat, illetve megkereste a német alapigét, majd ezeket magyarra fordította, esetenként képezte, ragozta. Az eljárás fázisaira egy példa: Wulst – Wulsten – gubbasztani, gömbölyödni – gubasz, gömböly. A másik módszert főként a latin, görög, francia szakkifejezéseknél alkalmazta, amelyek szó szerinti fordítására megfelelő nyelvtudás híján nem vállalkozott. Az ekkor használt eljárás Schulek Frigyes asszociációin alapult. Az egyes építészeti tagozatok leírására igyekezett a magyar nyelvből a

⁴⁷ MTA Kézirattár Ms5029/31

⁴⁸ MAROSI 1996/1. 12.

⁴⁹ Uo. – A gerinczhordó és féloszlop szavak Czobornál is együtt szerepelnek (vö. CZOBOR 1875. 76.). Ez is jól példázza, hogy a Schulek-jegyzet születéséig eltelt harminc év során nem történt meg a fogalmak tisztázása.

⁵⁰ Vö. 8. forrásmelléklet.

legszemléletesebb, megítélése szerint legtalálóbbs kifejezést kiválasztani. A görög-latin szavak (pl. *cyma*, *enthasis*) indokolatlannak tűnő fordítása nem csupán egy korszakokat átfogó rendszer létrehozásának igényéből, hanem az antik terminológia terén is jelentkező bábeli nyelvzavarból is fakadhatott. Ennek eklatáns példája többek között Tőry Emilnél is megjelenő „szíma-kíma kérdés”. A kortárs német terminológia az antik *cyma recta* és *cyma reversa* helyett számos kifejezést használt. Meyernél a *Dorisches Kyma*, valamint a *Lesbisches Kyma* megfelelők használatosak, a professzor által olvasott szerzők közül Constantin Uhde a *Sima-Karnies* páros híve volt, Boetticher a *Kymation* kifejezés különféle formáit, míg Müller és Mothes a *Cyma-Karnies* megfelelőket használta.⁵¹ Schuleknél ezen alakok fordításai rendre feltűnnek, úgy mint „Könnyű dór Kymation, Nehéz lesbi Kymation, Karnies, Syma”⁵², azonban végleges megoldásként a *syma* helyett „hömpöly”, a *kyma* helyett a „görnyő” kifejezést vezette be. Schulek vélhetőleg egy olyan nehézséget igyekezett áthidalni, amely kortársai ügyetlen szóhasználatából és a német művekben is jelentkező terminológiai kuszaságból következett. Kísérletére analógiaként jelentkezik a hazafias német szerzők *Welle* fordítása, azonban fontos különbség, hogy ehhez képest a Schulek-féle szóalkotás igen szélsőséges, már-már komikus.⁵³ A terminusok szokatlansága a hallgatók fülét is megütöttek, nem csoda, hogy saját lapjukban, a *Megfagyott Muzsikusb*n is megemlékeztek róla: „KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSI TANSZÉK eszmeversenyt hirdet az építési műszavak megmagyarosítására. Beadási határidő: 1905. szept. 1., hogy a folyó tanévben elsajátíthatók legyenek. Pályadíj: Két középkori rajz elengedése.”⁵⁴

Schulek nyelvi kísérletezései során nem csak a pedagógiai hasznot tartotta szem előtt, hanem ezen túl az alapvető művészeti fogalmak jelentéskörén is elmélkedett. Szorosan alaktani előadásaihoz kapcsolható egyik kézírata, amely az építészeti tagozatok lényegének megragadására tett kezdeményezéseit őrzi.⁵⁵ Ebben Schulek a „rag”, valamint a „tag” szavak alaki hasonlóságából érdekes elméletet csíhol. A kortárs szótárak használják a rag megnevezést az építészeti tagozatokra, azonban itt nem csupán erről van szó, hiszen Schulek lényegében párhuzamot von a nyelvi, valamint az építészeti morfológia tudománya között amikor a tagozatok és ragok fajtáit egymás mellé állítja. Ezen a ponton vissza kell tekintenünk arra az alaktani előadásokhoz összeállított bevezetőjére, amelyet J. M. von Mauch *Die Architektonischen ordnungen der Griechen und Römer* című munkája első oldalainak

⁵¹ MARQUAND 1906. 287.

⁵² A főnevek nagybetűs írása is utal a német igazodásra.

⁵³ Válogatás Schulek Frigyes műszavaiból a 8. forrásmellékletben.

⁵⁴ JÁNSZKY 1907. 76.

⁵⁵ Vö. 9./a forrásmelléklet (MTA Kézirattár Ms5029/33.).

kivonatolásával állított össze. Mauch felfogása szerint az építészetben a műszaki nyelv művészi tartalommal történő megtöltéséhez alaknyelv (*Formensprache*) használatára van szükség.⁵⁶ Az épületeket jelentéssel megtöltő alaknyelv egyes elemei (tagozatai) tehát ugyanolyan hatással vannak az épület jelentésére, mint a szavak esetében a ragok. A tagozatoknak az épület egészében ily módon felvállalt szerepével függ össze az építészeti részletek szerkezeti rendeltetése szerinti felosztása is (*neutralis, összefoglaló, felvállaló, közvetítő* tagozatok).⁵⁷ Schulek tehát mind a dekoráció, mind az erőátvitel szempontjai szerint jelentésárnyalatokat különít el az épületen. Éppen ez teszi Schulek alaknyelvi gondolkodását olvasásszerűvé: rendszerében a külsőre hasonló, így a díszítés szempontjai szerint ugyanazon kategóriába eső *gyámhomor, görbicze, álló homor* és *trochilus* más-más olvasatot hordoz tektonikus szerepének megfelelően.

⁵⁶ MAUCH 1896. 1. sk.; vö. MORAVÁNSZKY 1988. 37.

⁵⁷ Vö. 9./b forrásmelléklet.

3. A GYAKORLATI METODIKA

3.1. RAJZTERMI GYAKORLATOK

A rajztermekben a képzés kezdetétől fogva megindult a munka. A curriculum alatt a rajzi készségek fejlesztésétől, tökéletesítésétől fokozatosan jutottak el a hallgatók másolási feladataikon keresztül az önálló tervezésekig. Az elsőéves geometriai tárgyakat kiegészítve Schauschek Árpád tartotta az első rajzórákat, valamint az elsőévesek ókori alaktani óráihoz is rajzi gyakorlatok járultak. A felsőbb évesek is – párhuzamosan a művészettörténeti gyakorlatokkal – folyamatos technikai fejlesztésen estek át köszönhetően Rauscher Lajos ékítménytani és vízfestési, Hány Gyula alakrajzi, valamint Szécsi Antal (majd Maróti Géza) mintázási gyakorlatainak.⁵⁸ A sokoldalú képzés nem csupán arra volt hivatott, hogy a tervezés, és főként az építészeti díszítés szempontjából fontos társművészetekben jártas építészeket képezzen, hanem alkalmazkodott a kortárs gyakorlati kívánalmakhoz is, hiszen a tervek jórészt pályázati, reprezentációs igénnyel készültek, így kifinomult technikával és ízléssel rendelkező építészekre volt szükség (ráadásul a pályakezdő fiatalok sok esetben eleinte rajzolóként dolgoztak az irodákban).

A rajzterem elsősorban nem a gépies gyakorlás tere volt, hanem az a szakmai közeg, amely a hallgatók fejlődését leginkább segítette. A tanár-hallgató viszony kibontakozásának legfontosabb terepe volt, hiszen a professzorok olyan személyre szabott tanácsokat adtak tanítványaiknak, amelyek sokszor életük végéig fülükben csengtek.⁵⁹ A hallgatói eszmecserék is a rajztermi gyakorlatokhoz kötődtek. Kós Károly úgy emlékszik, állandó viták zajlottak az aktuális művészetről, így már egyetemistaként ki tudott alakulni egy hasonlóan gondolkodó hallgatókat tömörítő csoportosulás. Véleménye szerint az is közre játszott a Fiatalok csoportjának létrejöttében, hogy a harmad- és a negyedévesek rajzterme szomszédos volt.⁶⁰

A rajztermekben folyó gyakorlatokról leginkább a hallgatók fennmaradt rajzai tanúskodnak. A rendezetlen rajzi anyag strukturálásához a Schulek-hagyaték állományából két irat nyújt támpontot. Az egyik Schulek kézírata, az 1903/04-es tanév gyakorlatainak előirányzata, míg a másik irat az 1904/05-ös év tematikáját ismerteti.⁶¹ A tematikák összevetése a töredékesen megmaradt rajzokkal képet ad a curriculum gyakorlati oldaláról. A másodévesek először román oszlopokat, oszlopfőket, lábazatokat rajzoltak. Közölük ki kell emelni a „Koczka oszlopfő” szerkesztését, mivel ezzel kezdték a hallgatók középkori rajzi

⁵⁸ *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904. tanévre*, Budapest, 1903. 31.

⁵⁹ FÁBIÁN 1936. 20.

⁶⁰ Kós 1991. 50–52.

⁶¹ Vö. 12–13. forrásmelléklet.

tanulmányaikat. Román kockafejezetet ábrázoló lapot találunk Schulek jegyzetei között, éppen az írásbeli vizsgákra sokszorosított lapok között⁶², de feltűnik a hallgatók rajzai között is egy hasonló darab rajzkartonra kasírozva. A rajzok a DEHIO-BEZOLD oszlopokat taglaló alfejezetének a „kocka oszlopfők” szerkesztését bemutató részletével, valamint a hozzákapcsolt ábrával hozhatók összefüggésbe.⁶³ Ezt megerősíti a terminológiai igazodás is: a DEHIO-BEZOLD *Würfelkapitell* megnevezését fordítja le Schulek.

Ezt követően árkádsorokat, pillérrendszereket terveztek a hallgatók. Ide sorolható ifj. Francsek Imre rajza, amely a denkendorfi székesegyház egyik árkádsorának részletét ábrázolja,⁶⁴ egyik tematikán pedig a maulbronni székesegyház egyik árkádja szerepel. Ezután ablaksoportokat és kapuzatokat rajzoltak a hallgatók. Példa erre Sarlot János másodéves építészhallgató „Román ablaksoport” című rajza⁶⁵, a félév hátralévő részében pedig alapvetően a dekoratív részletek másolására került a hangsúly. Mérművek, párkányzatok és egyéb részletek rajzaira is találunk példákat a hallgatói rajzok között.⁶⁶ A második félevtől már megjelentek a gótikus formanyelv elemei a gyakorlatokon.⁶⁷ A stílusváltással párhuzamosan nehezedtek a feladatok is, így a másolást lassanként felváltotta az önálló tervezés. A harmadévesek első feladata egy nagyobb homlokzati részlet másolása, valamint egy kisebb román emlék tervezése. Ezen első tervezések gyümölcse lehet Gardos Aladár emlékműterve⁶⁸. Kisebb emlékműveket már a másodévesek is terveztek, ilyen Polgár Rezső román temetőkaput ábrázoló terve, vagy Vámos Tibor gótikus kútterve.⁶⁹

A tematikák, valamint az említett példák alapján elmondható, hogy a másodévesek alapvetően másolási és szerkesztési feladataival szemben a harmadévesek oktatásában már az önálló tervezés kapott nagyobb hangsúlyt, a negyedévesekre pedig már csak tervezési feladatok vártak. A töredékes rajzi anyagban fellelhető munkákon a legtöbb esetben nem látható hivatkozás, azonban néhány egyedi példa alapján feltételezhető, hogy alapvetően mintakönyvek, műemléki felvételek alapján másoltak a hallgatók. Hivatkozást találunk a DEHIO-BEZOLD egyik mintalapjára, Klösz György egyik, reimsi katedrálisról készített felvételére, illetve Fritz Oszkár brassói felvételeire is.⁷⁰ A középkori építészeti szertár

⁶² MTA Kézirattár Ms5030/10.

⁶³ DEHIO – BEZOLD 1887–1901. I. 680.

⁶⁴ 4. kép

⁶⁵ 5. kép

⁶⁶ 6. kép

⁶⁷ 7. kép

⁶⁸ 8. kép

⁶⁹ 9–10. kép

⁷⁰ A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék iktatatlan rajzi anyaga alapján.

fennmaradt tervanyagának tetemes részét alkotják a feltehetően még Steindl által beszerzett *Wiener Bauhütte* felmérések, amelyek szintén szemléltetésre, másolásra szolgálhattak. Schulek Frigyes nem csupán a középkori szertár bőséges anyagára támaszkodott oktatási koncepciójának megalkotásakor, hanem biztos alapot nyújtottak mintarajztanodai évei is. A Képzőművészeti Főiskola elődjében töltött csaknem harminc év nyomai leginkább a gyakorlati oktatásban ütköznek ki: ki kell emelni, hogy a gótikus mérművek szerkesztésére, valamint az egyéb dekoratív építészeti részletek rajzolására fektetett hangsúly a mintarajztanodai órák síkgeometriai szemléletmódja utóéletének is tekinthető. Az építészekkel szemben minden bizonnyal nagyobb elvárásokat támasztott Schulek, ami főként az egyéni tervezésekben tükröződik vissza, ugyanis a mintakönyvek másolásától való elszakadással a növendékek saját elképzelései is felszínre törhettek (hogy mekkora mozgásteret kapott a egyéni fantázia, leginkább a Fialók esetével példázható).

Az önálló tervezések idejére a hallgatóknak nem csupán rajzkészségüket kellett tökélyre fejleszteniük, hanem az ecsetet is biztonsággal kellett kezelniük. Kiemelt fontosságúak voltak a tanidő első két évében a technikai tárgyak: az első évfolyamban Schauschek Árpád által tartott rajzi gyakorlatokat a következő két esztendőben Rauscher Lajos ékítményítási és vízfestési gyakorlatai mélyítették el.⁷¹ Az önálló tervezések alkalmával a mintakönyvi másolásokkal ellentétben perspektivikus rajzot készítettek a hallgatók, vagy a vízfestés által érzékeltették a termélységet, így nem csupán a szerkesztés pontossága, hanem a tömegképzés plasztikussága is megjelent a terveken. A gyakorlati oktatás záró akkordjának a Középületek tervezése című tárgyat tekinthetjük. Kós Károly visszaemlékezései szerint Schuleket nem sokan választották a negyedévi szigorlati tervre való felkészítésre szigorú miatt, legtöbbször a megnyerő modorú, kevesebbet követelő Hauszmann Alajoshoz pártoltak.⁷² Az 1906-os állapotokat tükröző megállapításainak ellenőrzésére egyéb forrás nem kínálkozik, azonban azt meg kell említeni, hogy a Schulek által vezetett, 1909-es évtől fennmaradt hallgatói nyilvántartások rámutatnak, hogy Hauszmann népszerűségének ellenére Schulek szinte minden évben népes tábor gyűjtött maga köré; hallgatóinak száma messze meghaladta Nagy Virgilét.⁷³ A negyedévi tervezés volt a műegyetemi historizáló ízlésformálás legfontosabb terepe, sajnos azonban nem ismertek a bizonyíthatóan a Schulek-körhöz tartozó

⁷¹ *Szakosztályi órarend az 1903–1904. tanév I. felében*, Budapest, 1903. 4 sk.

⁷² Kós 1991. 46–48.

⁷³ MTA Kézirattár Ms5029/20–30.

hallgatók tervei, az 1907-ben a *Magyar Pályázatok* hasábjain közölt szigorlati tervek készítői esetében pedig nem tudjuk, hogy kinél vették fel a *Középületek tervezése* tantárgyat.⁷⁴

3.2. SZÜNIDEI FELVÉTELEK

„Schulek Frigyes előadó-építész javaslatára úgy véltük a legcélszerűbb foganatosíttatni, ha a műegyetem egy-egy építész, és mérnök- tanársegédjének vezetésével, az előadó építészünk által adott útmutatás alapján a műegyetem néhány mérnök és építész hallgatója küldetnek ki. (...) műemlékeink fönntartásának szempontjából is üdvös, ha a hasonló munkák végzésére - mint az régebben ismételten történt - műegyetemi hallgatók alkalmaztatnak.”⁷⁵ Az idézett szöveg a lőcsei erőrendszer felméréséhez kapcsolódó levelezés egy részlete. Elsőre kitűnik belőle, hogy Schulek Frigyes – itt MOB előadó építész minőségében – nem költségkímélésből, vagy más okból kifolyólag, hanem a műemlékvédelem jövőjére tekintettel, „utánpótlás nevelés” céljával alkalmazott műegyetemi hallgatókat. Fontos még megvizsgálni, mire utal a szöveg, amikor „régebben ismételten” megtartott munkálatokról beszél. Nincs arra vonatkozólag adat, hogy a Schulek-tanszék a lőcsei előtt szervezett volna hasonló utakat, így elsősorban a Steindl Imre alatt végzett műegyetemi felvételek jöhetnek szóba. Steindl vezetésével 1874 és 1882 között folytak a műemlék felmérő utak. A műegyetemi hallgatók a *Wiener Bauhütte* mintájára létrehozták a m. k. József Műegyetem Építész Hallgatóinak Egyesületét és *Magyarországi Műemlékek* címmel kiadványsorozatot indítottak a felvételek publikálására.⁷⁶ A Schulek Frigyes alatt eszközölt felvételek nem zajlottak ilyen intenzitással és szervezettséggel, ennek ellenére jelentős felmérések születtek. 1908 és 1912 között műegyetemi hallgatók bevonásával történt meg a lőcsei erőrendszer, a brassói Fekete templom, a kerci apátság, valamint a sztrecsényi és az óvári várrom felvétele.⁷⁷ Ezek közül a két talán legnagyobb lélekzetű, a lőcsei, valamint a brassói felmérés kerül bemutatásra.

A lőcsei erőrendszer 1908-ban végzett felvételei Schulek Friggyessel, mint a MOB előadó építészével és műegyetemi tanárral szoros együttműködésben valósultak meg, azonban ő maga személyesen nem volt jelen, minden felmérést adjunktusa, Fritz Oszkár vezetett.⁷⁸ A munkálatok előkészületei 1908. július 2-án kezdődtek, 6-án pedig megérkeztek a segédkező műegyetemi hallgatók. Az építészek mellett részt vett a felvételekben Méhes Zoltán, a Vasútépítési Tanszék adjunktusa, valamint egy mérnökhallgató is. A felvételek az

⁷⁴ Néhányuknál kimutatható, vagy sejtethető Schulek Frigyes hatása, ennek kifejtését lásd lentebb.

⁷⁵ Forster Gyula Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, MOB Levelezések 1908/451.

⁷⁶ SISA 2005. 15.

⁷⁷ A Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Tervtárában található műegyetemi vonatkozású anyag alapján.

⁷⁸ 14–16. forrásmelléklet.

Alsó kapunál kezdődtek és a keletre eső Ménhárdi-kapu felé, keleti irányba folytatódtak. A felmérés az egész védelmi rendszert érintette. Betekintést nyújtanak a módszertanba a résztvevők által készített kereszt- és hosszmetseti, homlokzat- és alaprajzok. Az alaprajz egyes részleteinek külön elkészített rajzai beilleszthetők a Fritz Oszkár által készített vázlatba, így következtetni lehet az egyszerre felmért szakaszok nagyságára.⁷⁹ A jelentésekből az is kitűnik, hogy mekkora gondot jelentett a rajzolóknak számára a kedvezőtlen időjárás.⁸⁰ Azonban az állandó esőzés és a kiapadó pénztárcák sem lohasztották le a hallgatók kedvét: a felmérési ábrákon apró, felmérést végző alakokat vehetünk észre, egyikük kezében éppen egy esernyő van.⁸¹

A brassói Fekete templom 1910 és 1911 nyarán eszközölt felmérése már sokkal inkább kapcsolódott a hallgatók művészi képzéséhez, ugyanis nagy hangsúly esett az építészeti részletek alakhű felmérésére. Az alaprajzok, hossz- és keresztmetsetek mellett felmérték a kapuzatokat, mérműveket, fiálékat, valamint készültek rajzok egy-egy apró díszítő motívumról is.⁸² A felmérésben Fritz Oszkár mellett részt vettek Szeghalmy Bálint, Makoldy József, Bachich Péter, Dörre Endre, Szabó Lajos műegyetemi hallgatók.⁸³ A felmérések komoly rajztudást tükröznek⁸⁴, azonban fontos megjegyezni, hogy nincs arról adat, hogy a diploma megszerzése után folytatott volna bármelyikük műemlékvédelmi tevékenységet. A felmérések tehát nem gyakoroltak olyan „utánpótlás nevelő” hatást, mint Steindl Imre alatt⁸⁵, azonban mindenképpen fontos szerepet játszottak néhány hallgató gyakorlati képzésében. Arra is volt példa, hogy egy hallgató felmérési rajza a másolási feladat alapja lett: Kelemen Ferenc építészhallgató brassói Aranykaput ábrázoló munkája Bachich Péter 1911-es rajza alapján készült el.⁸⁶

⁷⁹ 11–13. kép

⁸⁰ Vö. 16. forrásmelléklet.

⁸¹ 14. kép

⁸² 15–16. kép

⁸³ Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, MOB Levelezések, iktatókönyvi bejegyzés, 1911/820.

⁸⁴ 15–16. kép

⁸⁵ SISA 2004. 300.

⁸⁶ 17. kép

4. „AZTÁN VIGYÁZZON, EL NE CSÚSSZÉK...”

A dokumentált schuleki oktatási munkásság mögött búvópatakként rejtőzik a nehezen megfogható ízlésformáló tevékenység. Schulek Frigyes hatásának feltérképezését nehezíti, hogy a legfontosabb tanácsok minden bizonnyal a rajztermekben hangzottak el, így forrás nem áll rendelkezésre, a mester kisugárzásának vizsgálata pedig – dacára annak, hogy visszaemlékezések töredékeiből felépíthető egy bizonyos Schulek-kép – túlon túl szubjektív területre vezetne. Schulek Frigyes tanácsait, tanóráihoz kapcsolódó elméleti fejtegetéseit – főként nem saját kútforrásból származó – az előadásjegyzetek széljegyzetei, valamint néhány különálló feljegyzés alapján rekonstruálhatjuk. A fennmaradt jegyzetek két fontos gondolatkörhöz kapcsolhatóak: a források egy része alapvetően az építész művészeti szerepének problémáját boncolgatja, míg a másik a történeti stílusok hasznáról és – meglepő módon – káráról is értekezik.

4.1. ÉPÍTÉSZ, MŰVÉSZ, TECHNIKUS

Schulek Frigyes alaposságának köszönhetően nem tudott átsiklani bizonyos alapvető elméleti kérdések felett. Ide tartozott az építészeti művészetként való definiálásának problémája. Mivel egyrészt a műegyetemi vezetés és tantestület mérnökei sokszor nehezen tolerálták az építészhallgatók művészi invencióit, és alacsonyabb fokú természettudományos képzettségét, másrészt pedig a képzőművészek közé sem sorolhatták magukat, elemi fontosságúvá vált az építészeti művészeti értékének kifejtése, ezáltal a szakmai önvizsgálat, önmeghatározás. A kéziratok között egy forrásmegjelölés nélküli magyar és német nyelvű feljegyzés ad számot Schulek ilyen jellegű művészetelméleti érdeklődéséről, kutakodásairól.⁸⁷ Az irat magyar nyelvű része Schulek Frigyes magvas gondolatait összegezi a tanítványok elé helyezett követelményekről, a műszaki munka költői lelkesedéssel való megtöltéséről. Komolyabb művészetelméleti hozadéka van a német nyelvű jegyzetnek, ugyanis nagy mértékű egyezést mutat Rudolf Adamy 1881-ben megjelent *Architektur als Kunst. Aesthetische Forschungen* című művének néhány sorával. Természetesen már a mű kiválasztásának könyvesbolti, vagy könyvtári aktusa is sokat elárul a mester érdeklődéséről, azonban a szöveg vizsgálata még mélyebb betekintést nyújt Schulek építészeti és művészet viszonyát vizsgáló kutatásába.

Adamy idézett hasonlatában a festéket szállító kereskedő nem törődik azzal, hogy a festő milyen módon alkalmazza azt, ugyanígy az építőművészetet kiszolgáló kézműves munka (*Handwerk*) csupán az alapot szolgáltatja, az építész pedig ezt művészi lélekkel tölti

⁸⁷ Vö. 10. forrásmelléklet

el.⁸⁸ A lélekkel való megtöltés a hasonlatból adódóan művészi feladat, így az építész művészethez való viszonya tisztázódni látszik. Schulek nyelvészeti érdeklődése és elemző attitűdje miatt érdemes a szöveget az építészeti munkát jellemző fogalompár irányából is megközelíteni. Rudolf Adamy *Handwerk-Kunstwerk* fogalmai talán csak köztes állomásnak bizonyultak, de mindenképpen új szempontokat szolgáltatottak a plauzibilis építőművészeti identitásfogalom megfogalmazására törekvő Schulek számára. Ezen a ponton citálhatjuk Gustav von Mauch *Kunstform-Kernform* fogalompárját.⁸⁹ A schuleki fordításban álló „*törzsökös alak*” és „*művészeti alak*” kifejezések a mester egy 1903. szeptember 28. előtt írt jegyzetén tűnnek fel, így kezdeti kísérletekről tanúskodnak. A mauchi felosztás nem csak terminológiai szempontból lehetett zavaró⁹⁰, hanem a fogalmak – legalábbis Adamyhoz képest – kissé földhöz ragadt, dekoráció központú íze sem hozható összhangba az eszmék fontosságát hangsúlyozó schuleki gondolatokkal, hiszen Mauchnál a *Kunstform* csupán a díszítés mozzanatához kapcsolódik, ezzel szemben az Adamy által használt *Kunstwerk* átszellemítő, művészi cselekvést jelöl. A Schulek Frigyes által hallgatóinak magyarázott építőművészet-fogalom tehát – talán részben Adamy hatására – a műszaki, valamint a művészi alak szétválasztásán alapul. Ekkor az építészetnek a művészethez való viszonya esetében a műszaki képzettség, a technikai tudományokkal való összehasonlítás esetén pedig a művészi átszellemítés jelenti a differencia specificát, mindeközben – ideális esetben – egyik jelleg sem csorbitja a másikat. A művészlétre való bizonyítékot a műszaki alak átszellemítésének aktusa adja. A kérdéskör jelentőségét mutatja az a botrány, amely 1912-ban robbant ki, mikor a műegyetemi vezetés az Építész Szakosztály nevét *Építészmérnökre* változtatta. Az építész tanárokat az háborította fel leginkább, hogy a vezetőség ezzel a gesztussal nem művésznek, hanem mérnöknek tekintette őket.⁹¹

4.2. A HISTORIZMUS HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL

Az építészeti identitást meghatározó kérdések mellett előkerült néhány aktuális probléma is. Ezek főként a historizmus, valamint az ezzel szembehelyezkedő tendenciák közötti feszültségnek köszönhetően szivároghattak az előadások anyagába. A már évtizedek óta

⁸⁸ ADAMY 1881. 38. – A *Handwerk* itt nem csupán az építészeti fizikai munkáinak (kőműves, mintázó) gyűjtőneve, hanem egyúttal a technikai jellegű, mérnöki munkának is.

⁸⁹ Vö. 4. forrásmelléklet.

⁹⁰ Marosi Ernő a műemlékvédelem fogalmi meghatározása kapcsán állapította meg, hogy a *Kunst*-előtag művi és művészi jelentéskört is hordozhat (MAROSI 1996/2. 9.). Ugyanezen probléma megjelenhetett ebben a esetben is, hiszen a „*törzsökös alak*” és a „*műalak*” fogalmak nem nyújthattak egyértelmű megkülönböztetést a kifejezni kívánt művészi és műszaki jellegnek. Schulek Frigyes – felismerve a veszélyt – a „*művészeti alak*” fordítást hozza, azonban végig Damoklész kardjaként függött a fogalompár fölött az említett jelentészavar; jól példázza ezt a műegyetemi órák „müörtörténeti” megnevezése dacára a *Kunstgeschichte* kifejezés széles körben elfogadott *művészettörténet*-fordításának

⁹¹ BME Levéltár 3/c, 1912. június 10-én kelt egyetemi tanácsulési jegyzőkönyv.

fennálló historizáló oktatási koncepció a XX. század hajnalán sok kortárs művész és műkedvelő szemében elavult rendszernek számított. A századfordulót követő években kulminált a magyaros stílus, valamint a historizmus közötti ellentét, így a műegyetem tanárai folyamatosan védekezésre kényszerültek. „*Mit, ki, miképp, hol, mért, mikor és mily eszközök által*” címmel írt rövid jegyzetében Schulek két utat különböztet meg: az egyik a primitivizmushoz, nyerseséghez vezet (a történeti formák elvetése), míg a másik a múlt alapos ismeretéhez (historizmus). Az előbbi véleménye szerint önkényes, szeszélyes építészethez, utóbbi viszont maradandó művészeti értékekhez vezet.⁹² Nem meglepő, hogy Schulek a historizmus védelmében lépett fel más esetekben is⁹³, azonban meg is indokolta, hogy miért fontos a történeti stílusok ismerete. Azzal érvelt, hogy az építészhallgatók számára mindenképpen üdvös, ha megismerkednek a „*teljes szervezetekkel, az azokban uralkodó vezető eszmékkal, továbbá az „Épített Egész” szolgálatában álló részleteknek szerkezeti teljesítményeivel, valamint ezeknek műszaki és művészeti alaki kifejezéseivel.*” Mindezt Schulek Frigyes több jegyzetében is egy kulcsfogalommal, az „*okszerűség*”-gel fejezte ki. Az okszerűség jelentette számára a történeti stílusok vizsgálata és használata által kialakuló tervezői attitűdöt, de nem feltétlenül a történeti formákhoz való radikális ragaszkodást.

Lábjegyzetei nyomán kibontakozik egy olyan gondolatmenet, amely lényegében a kortárs, gyakorlati historizmus kritikájának is tekinthető. A korabeli historizmus építészeit ostromozza, amikor arra utal, hogy a hosszas gyakorlat során gépiessé válik az építészeti munka. Schulek Frigyes rámutatott, hogy a történeti formák a kortársak keze alatt kiüresedtek, unalmassá váltak. Ráébredt, hogy korát a „*megújulásra vágyódás*” hatotta át, így nem csoda, hogy a DEHIO-BEZOLD egy mondatát aktuálisnak érezte: „*valamely kor megítélése nem azon fordul meg, hogy mennyi van még benne a régiből, hanem hogy mennyi új eredményt ért el*”.⁹⁴ Az idézett mondat mellé rendelt lábjegyzetben Schulek arra kereste a választ, mi volt az oka annak, hogy sok kortársa nem volt megelégedve a történeti stílusokkal. Leginkább a „*Formmüdigkeit*” kifejezés tűnt számára megfelelőnek, mely jól jellemezte a historizmus formáinak fátorgását, ürességét.⁹⁵ A sorok közül kiolvasható, hogy számos historizáló kortársánál is hiányolta az építészeti „okszerűséget”, amely a történeti stílusok pontos ismeretéből fakad. Schulek Frigyes tehát nem feltétlenül a követett stílus, inkább a építészeti alaposság és felkészültség alapján ítélte meg korának építészeit. A XX. század első évtizedét jellemző

⁹² Vö. 7. forrásmelléklet.

⁹³ Vö. 6–7., 10–11. forrásmelléklet.

⁹⁴ 11. forrásmelléklet (MTA Kézirattár Ms5029/8)

⁹⁵ Uo.

kései historizmus eredményeivel szemmel láthatólag nem volt megelégedve, az általa megfogalmazott historizmuskritika árnyalhatja a magyar építészképzés ezen időszakának. Az évszázad elején már sok szempontból meghaladott építészeti felfogás mentén dolgozó tanárok, köztük Schulek Frigyes, a történeti stílusok szigorú oktatása mellett egy olyan milliőt hoztak létre, amely teret adott egy olyan progresszív szellemű csoportosulás létrejöttének, mint a Fiatalok.

4.3. A FIATALOK

Akadtt Schulek Frigyes tanítványai között számos tehetséges hallgató, azonban – például Steindl-lel szemben – nem határozható meg egyértelműen olyan tanítványi kör, mely tagjainak oeuvre-jében egyértelműen körvonalazódik a schuleki eszmerendszer, oktatás lecsapódása. Az egykori tanítványok különféle utakon indultak el: akadtak köztük historizáló és népies templomépítők, volt aki megjárta a Bauhaust és a keze alól került ki a Műegyetem legnagyobb építész tanárainak egyike is.⁹⁶ Általános modell nem igazán erőszakolható az életpályák alakulására főként azért, mert az 1914-ben kitörő világháború éles cezúrát jelentett mindegyikben. A múltat képviselő Schulek Frigyes és a jövőt építő nemzedék közötti kapcsolatot talán a Fiatalok csoportjának példája jellemzi a leginkább. A schuleki stafétabotátadást egyszerre jellemezte a történeti stílusok megalkuvást nem tűrő, szigorú oktatása, valamint a stiláris, tervezési kérdések kapcsán felmerülő viszonylagos elnéző magatartás. Kulcsmondatul szolgálhat Schulek Frigyes tanácsa, amelyet a puritán öröklámpás tervét kalotaszegies motívummal bővítő Kós Károlynak adott: „*Aztán vigyázzon, el ne csússzék...*”.⁹⁷

Nehéz megállapítani, hogy az Építész Szakosztály tanárainak körében milyen mértékű volt a progresszív irányzatok elutasítása és mennyiben jelentkezett elfogadó magatartás. Hauszmann Alajos sokat idézett 1903-as rektori székfoglaló beszéde a lechneri stílust zsákutcának titulálta és erőteljesen fellépett a bécsi szecesszió követői, valamint a Lechner-epigonok ellenében.⁹⁸ A beszéd radikalizmusa egy teljesen elzárkózó műegyetemi attitűdöt sejtet, azonban árnyalja ezt, hogy ekkor már a haladó építészek körében is szinte szitokszónak számított a szecesszió, a lechneri stílus bűvköréből pedig egyre többen kerestek kiutat.⁹⁹ Hauszmann jogos, ámde gőggel fogalmazott kritikája megbosszúlta magát: nem csupán Gerő

⁹⁶ MTA Kézirattár Ms5029/20–30. – Schulek Frigyes tanítványa volt többek között Györgyi Dénes, a Bauhaust megjárta Cacínovic (Tarai) Lajos, valamint Kotsis Iván is.

⁹⁷ Kós 1991. 46.

⁹⁸ A királyi József Műegyetem 1903/04 tanévnek megnyitásakor MDCCCCIII.. szeptember hó 16-án tartott beszéd. Budapest, 1903. 46. sk.

⁹⁹ DÉRY 1995. 94.

Ödön Az eleven építészet című válasza hasonlította a rektort Ibsen drámája nyomán az építés privilégiumát magának bitorló Solness mesterhez, hanem a haladó szellemű művész-műkritikus tábor Lechner Ödön vezette mesteriskola felállítását is követelte.¹⁰⁰ A mesteriskola körül kialakuló civakodást Lechner Ödön 1906-os *Magyar formanyelv nem volt hanem lesz* című cikke zárta, amelyre Hauszmann Alajos *Néhány szó a modern építészetéről* című művével reagált. Hauszmann összefoglaló műve – amely az eltelt öt esztendő, így a Fiatalok eredményei által is befolyásolt – egy kiforrott historizáló álláspontot foglal el: „Keressük azt a művészi formát, hogy gondolatainkat, modern irányú felfogásunkat jellemzően kifejezhessük, mert a mai kor embere a művészettől is más kifejezési módot kíván, mint évtizedekkel ezelőtt. Ezt a keresési vágyat kétségkívül fokozza a kimerültség érzete, mely a hagyományos, szinte gondolat nélkül alkalmazott formáknak ismételéséből származott, amikor csak a koncepció magasabb művészi foka és a részletképzés átértzett finomsága különböztette meg az igazi mesterművet az egyébként sablonos alkotások tömegétől.”¹⁰¹ Nem is csupán a már Schuleknél is felbukkanó, historizmuskritikának is beillő gondolatmenet érdemes említésre, hanem ki kell emelni, hogy Hauszmann maga és nemzedéke modernségéről is beszél. A modern fogalma a XX. század hajnalán nem feltétlenül volt az új keresésének megtestesítője, helyette jobbra a „magyaros” jelzőt használták a progresszív építészek.¹⁰² Jelen esetben a modernség olyan fogalom, amely a historizáló építészek sajátos nemzeti építészet megalkotására tett viszonylag újszerű kísérleteit jelenti, egyúttal a Lechner által kissé kisajátított „magyaros” stílus alternatívája lehet. A historizáló mesterek „modern” törekvései közül kiemelhető Hauszmann Alajosnak a királyi palotán helyenként felbukkanó szecessziós formaképzése, de nem elhanyagolható, hogy a haladó szellemű Komor Marcell is modern művésznak titulálta Schulek Frigyes¹⁰³, Medgyaszay István pedig így írt róla: „Schulek Frigyes nagyobb művész, semhogy művein ne tükröződnék vissza az ő korának szelleme és az ő egyénisége”.¹⁰⁴ Azonban nem ez a homályos „modernség” a szerves összekötő kapocs Schulek Frigyes és a Fiatalok között, hanem a középkor iránti rajongás. A Fiatalok a lechneri magyaros stílust elismerték, de – talán részben professzoraik hatására is – igyekeztek meghaladni azt, megkérdőjelezve annak alapjait.¹⁰⁵ Már-már közhely, hogy a Fiatalok John Ruskin és William Morris kézműszerű művészetfelfogásának útján jutottak el a középkori művészet jelentőségének felértékeléséhez. Ezt árnyalando meg kell jegyezni, hogy

¹⁰⁰ GERŐ Ödön: „Az eleven építészet”, in: *Művészet* 2(1903), 299.

¹⁰¹ HAUZSMANN 1908. 14. sk.

¹⁰² DÉRY 1995. 123.

¹⁰³ Ezrey [KOMOR Marcell]: „Hansen”, *Vállalkozók lapja*, 1913. VI. 25.

¹⁰⁴ MEDGYASZAY 1911. 596.

¹⁰⁵ MORAVÁNSZKY 1998. 218.

a középkori építészet és eszmevilág iránti rajongásnak Schulek Frigyes oktatási elvei nem mondtak ellen, sőt táptalajul szolgálhattak a ruskini elvek kibontakoztatására. Azt sem szabad elfelejteni a Fiatalok esetében, hogy noha a haladó művészeti folyóiratok metszeteinek, vázlatainak köszönhetően rengeteg képi hatás érte őket, az alkalmazott formanyelv a kezdeti időszakban erőteljesen kötődött a rajztermi gyakorlatokhoz, ezáltal a schuleki oktatáshoz is. Szemléletes példája ennek Jánszky Béla szigorlati terve.¹⁰⁶ A Medgyaszay idéző boglyakupola, valamint a térképzés újszerűsége mellett felismerhető a rajztermi gyakorlatok alkalmával mintalapokról másolt román ablakcsoportok, kapuzatok, homlokzatrészletek decens alkalmazása. Mind a román stílus használata, mind a centrális elrendezés azt sejteti, hogy Schulek Frigyes hatása nem csak a visszaemlékezéseiben erről valló¹⁰⁷ Kós Károly esetében volt meghatározó.

A historizmust a művészettörténeti utókor általában éles hangot megütve antiművészetnek, „művészetpótléknak”¹⁰⁸ állította be. Ez a tevékenység olyannyira sikeres volt, hogy az utóbbi három évtized hiánypótló publikációi nem győzik „árnyalni” a historizmusról kialakított képet.¹⁰⁹ A Schulek-tanszék példája mutatja, hogy a historizáló mesterek által végzett oktatási tevékenység művészettörténeti jelentősége nem lebecsülendő. Schulek Frigyes felismerve a kortárs historizmus gyakorlatának hibáit és a változtatás fontosságát olyan rendszert hozott létre, amelyben az építész precízitás és a stílusok beható ismerete terén fenntartott szigorot oldotta a haladó szellemű építészeti megoldásokkal szembeni tolerancia. Éppen a Fiatalok példája, tanáraikkal ápolt jó viszony és a professzorok támogatása¹¹⁰ a bizonyíték arra, hogy tarthatatlan az az álláspont, amely szerint ez a kis csoport a mesterek által képviselt „retrográd, visszahúzó” irány ellen harcolt.¹¹¹ A hallgatók Schulek Frigyes előadásainak és rajztermi tanácsainak köszönhetően tudományos alapossággal elsajátított formakészlet és biztos elméleti képzettség birtokában indultak pályájukon.

¹⁰⁶ 18. kép

¹⁰⁷ KÓS 1991. 66–68.

¹⁰⁸ NÉMETH 1974. 22.

¹⁰⁹ A Németh Lajosnál is megjelenő felfogás Fülep Lajos historizmuskritikájára rímelt (bővebben: TÍMÁR 2004.), emellett 1945 után néhány kutató propagandisztikus hangnemben osztályharcos problematikává silányította a historizmus kérdését, azonban már a '80-as években megkezdődött a historizmus rehabilitációja, azóta pedig állandóan a művészettörténeti érdeklődés és alap kutatás homlokterében találhatjuk.

¹¹⁰ KÓS 1991. 45.; KISMARTY-LECHNER 1961. 104.

¹¹¹ KOÓS 1975. 16.

5. IRODALOMJEGYZÉK

ADAMY 1881

ADAMY, Rudolf: *Architektur als Kunst. Aesthetische Forschungen*, Hannover. 1881.

BALLAGI 1877

BALLAGI Mór: *Új teljes német és magyar szótár*, Pest, 1877.

CZOBOR 1875

CZOBOR Béla: *A középkori egyházi művészet kézikönyve. Henrik Otte nyomán a magyar viszonyokhoz alkalmazva kidolgozta Czobor Béla*, Budapest, 1875.

DEHIO – BEZOLD 1887–1901

BEZOLD, Gustav Friedrich T. von – DEHIO, Georg: *Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, historisch und systematisch dargestellt von G. Dehio und G. von Bezold*, I–II, Stuttgart, 1887–1901.

DÉRY 1995

DÉRY Attila: *Nemzeti kísérletek építészetünk történetében*, Budakeszi, 1995.

FÁBIÁN 1936

FÁBIÁN Gáspár: *Nagy magyar építőművészek*, Budapest, 1936.

FOCK 1921

FOCK Ede et al.: „Schulek Frigyes emlékünnepe”, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 55(1921), 225–226.

HAUSZMANN 1908

HAUSZMANN Alajos: *Néhány szó a modern építészetéről*, Budapest, 1908.

HÉBERGER 1979

HÉBERGER Károly(szerk.) : *A Műegyetem története 1782-1967*, I–VII, Budapest, 1979.

HENSZLMANN 1846

HENSZLMANN Imre: *Kassa városának ó-német stílusú templomairól*, Pest, 1846.

HENSZLMANN 1876

HENSZLMANN Imre: *Magyarország ó-keresztény, román, átmeneti stílusú műemlékeinek rövid ismertetése*, Budapest, 1876.

HENSZLMANN-RÓMER 1866

HENSZLMANN Imre-RÓMER Flóris: *Műrégészeti kalauz*, I–II, Pest, 1866.

HUBALA 1983

HUBALA, Erich: „Georg Dehio (1850-1932): Seine Kunstgeschichte der Architektur”, in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 46 (1983), 1–14.

JÁNSZKY 1906

JÁNSZKY Béla (szerk.): *Megyfagyott Muzsikusz*, Budapest, 1906.

JÁNSZKY 1907

JÁNSZKY Béla (szerk.): *Megyfagyott Muzsikusz*, Budapest, 1907.

KISMARTY-LECHNER 1961

KISMARTY-LECHNER Jenő: *Lechner Ödön*, Budapest, 1961.

KOÓS 1975

KOÓS Judit: *Kozma Lajos*, Budapest, 1975.

KOROMPAY 1989

KOROMPAY György: „Steindl Imre és Schulek Frigyes alakja a műegyetemi hagyományban” in: *Steindl Imre (1839-1902) építész, műegyetemi tanár emlékezete, Steindl Imre születésének 150. évfordulója alkalmából a BME Építészettörténeti és Elméleti Intézete által 1989. május 16.-án rendezett tudományos konferencia előadásai*, szerk. HORVÁTH Alice, Budapest, 1989.

Kós 1991

Kós Károly, Életrajz, kiad. BENKŐ Samu, Bukarest, 1991.

MAROSI 1996/1

MAROSI Ernő: *Kassa városának ó német stílusú templomai*, Budapest, 1996. (Az azonos című utánnnyomathoz tartozó tanulmány)

MAROSI 1996/2

MAROSI Ernő: „Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása”, in: *A magyar műemlékvédelem korszakai*, szerk. BARDOLY István, Budapest, 1996.

MARQUAND 1906

MARQUAND, Allan: „On the Terms Cyma Recta and Cyma Reversa”, in: *American Journal of Archaeology* 10 (1906), 282–288.

MAUCH 1896

MAUCH, Johann Matthäus von: *Die Architektonischen ordnungen der Griechen und Römer*, Berlin, 1896.

MEDGYASZAY 1911

MEDGYASZAY Benkő István: „Schulek Frigyes”, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 45(1911), 595–597.

MORAVÁNSZKY 1988

MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészet az Osztrák-Magyar Monarchiában (1867–1918)*, Budapest, 1988.

MORAVÁNSZKY 1998

MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében (1867–1918)*, Budapest, 1998.

NÉMETH LAJOS 1974

NÉMETH Lajos: *A XIX. század művészete. A historizmustól a szecesszióig*, Budapest, 1974.

RUPRICH-ROBERT 1889

RUPRICH-ROBERT, Emmanuel: *L'architecture Normande aux XIe et XIIe Siècles en Normandie et en Angleterre*, Paris, 1889.

SEIDL 1997

SEIDL Ambrus (szerk): *Hauszmann Alajos naplója : építész a századfordulón*. Budapest, 1997.

SISA 1994

SISA József: *Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon*, Budapest, 1994.

SISA 1996

SISA József: „Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében”, in: *Művészettörténeti Értesítő* 45(1996), 169-186.

SISA 2004

SISA József: „Steindl Imre, a műemlékrestaurátor”, in: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*, szerk. VADAS Ferenc, Budapest, 2004. 299–313.

SISA 2005

SISA József: *Steindl Imre (Az építészet mesterei)*, Budapest, 2005.

SZENTKIRÁLYI 1971

SZENTKIRÁLYI Zoltán: „Adatok a magyar építésképzés történetéhez”, in: *Építés-építészettudomány* 3(1972), 439-465.

TÍMÁR 2004

TÍMÁR Árpád: „Fülep Lajos historizmuskritikája”, in: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*, szerk. VADAS Ferenc, Budapest, 2004. 525–531.

VOGÜÉ 1877

VOGÜÉ, Melchior de: *Syrie centrale, architecture civile et religieuse du Ier au VIIe siècle*, Paris, 1877.

WIMMER 1867

WIMMER Vilmos: „Műszók a száraz építészettanból”, in: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1(1967) 170–180.

ZELOVICH 1922

ZELOVICH Kornél: *A m. kir. József-műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*, Budapest, 1922.

6. FORRÁSMELLÉKLET

1.) Az előadásokhoz felhasznált művek könyvészeti adatai¹¹² (MTA Kézirattár Ms 5029–30.)

Ms 5029/1

MAUCH, Johann Matthäus von: *Die Architektonischen ordnungen der Griechen und Römer*, Berlin, 1896.

Ms 5029/31.

AUS'M WEERTH, Ernst: *Kunstdenkmäler des christlichen Mittelalters in den Rheinlanden*, Leipzig, 1859.

BUNSEN, Christian Karl Josias von: *Die Basiliken des christlichen Roms nach ihrem Zusammenhange mit Idee und Geschichte der Kirchenbaukunst*, München, 1843.

CHOISY, Auguste: *L'art de bâtir chez les Byzantins*, Paris, 1883.

CHOISY, Auguste: *L'art de bâtir chez les Romains*, Paris, 1873.

GARUCCI, Raffaele: *Storia della arte cristiana nei primi otto secoli della chiesa: e corredata della collezione di tutti i monumenti di pittura e scultura*, 1873.

GRAF, Hugo: *Opus francigenum: Studien zur Frage nach d. Ursprunge d. Gothik*, Stuttgart, 1878.

KANITZ, Felix Philipp: *Serbiens byzantinische Monumente*, Wien, 1862.

MÜLLER, Hermann Alexander: *Karte der mittelalterlichen Kirchen-Architectur Deutschlands*, Nürnberg, 1856.

¹¹² Csak azon művek kerültek a listába, amelyek szöveg, vagy kép szerinti egyezés alapján biztosra vehető, hogy felhasználásra kerültek. Azonban mivel egy kivételtől eltekintve (MTAKK Ms 5029/31) Schulek nem pontos, hanem rövidített forrásmegjelöléssel él, a művek listája alapvetően hipotetikus, így a nem garantálható, hogy a lista az adott könyv azon kiadását tartalmazza, amelyet a művész forgatott. A kiadások meghatározásánál a BME OMIKK, valamint a MKE Könyvtárának katalógusában szereplő tételeket vettem alapul. A felsorolásban a levéltári proveniencia a rendezőelv, azonban minden mű csak egy alkalommal szerepel.

OTTE, Heinrich: *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters* Leipzig, 1854.

QUAST, Ferdinand von: *Die alt-christlichen Bauwerke von Ravenna vom fünften bis zum neunten Jahrhundert: mit 10 Tafeln*, Berlin, 1842.

RAHN, Johann Rudolf: *Ravenna: eine kunstgeschichtliche Studie ; mit Holzschnitten und 2 lithographirten Tafeln*, Leipzig, 1869.

RAHN, Johann Rudolf: *Über den Ursprung und die Entwicklung des christlichen Central- und Kuppelbaus*, Leipzig, 1866.

SCHMARSOW, August: *Das Wesen der Architektonischen Schöpfung: Antrittsvorlesung, gehalten in K. Universität Leipzig am 8. November 1893*, Leipzig, 1894.

TEXIER-PULLAN: *L'Architecture byzantine ou recueil de monuments des premiers temps du christianisme en Orient*, London, 1864

VOGÜÉ, Melchior de: *Les événements de Syrie*. Paris, 1860.

WEINGÄRTNER, Wilhelm: *System des christlichen thurmbaues*, Göttingen, 1860.

WEINGÄRTNER, Wilhelm: *Ursprung und Entwicklung des christlichen Kirchengebäudes*. Leipzig, 1858.

LOTZ, Wilhelm: *Kunst-Topographie Deutschlands*, Gassel, 1862–63.

Ms 5030/1–18.

ADAMY, Rudolf: *Architektur als Kunst. Aesthetische Forschungen*, Hannover, 1881.

ADLER, Friedrich: *Mittelalterliche Backstein-Bauwerke des Preussischen*, I–II, Berlin, 1862–98.

BEZOLD, Gustav Friedrich T. von – DEHIO, Georg: *Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, historisch und systematisch dargestellt von G. Dehio und G. von Bezold*, I–II, Stuttgart, 1887–1901.

CATTANEO, Raffaele: *L' architettura in Italia dal secolo VI al 1000 circa: ricerche storico-critiche*, Venezia, 1888–1889.

EGLER, Joseph von: *Praktische Baustil- und Bauformenlehre auf geschichtlicher Grundlage*, I–III, Stuttgart, 1905.

FLEURY, Georges Rohault de: *La messe : études archéologiques sur ses monuments*, Paris, 1883.

FLEURY, Georges Rohault de: *La Toscane au Moyen Age : lettres sur l'architecture civile et militaire en 1400*, Paris, 1873–1874

LÜBKE, Wilhelm: *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Leipzig, 1855.

MOHRMANN, Karl – UNGEWITTER, Georg Gottlob: *Lehrbuch der gotischen Konstruktionen*, I–II, Leipzig, 1890–92.

OTTE, Heinrich: *Geschichte der romanischen Baukunst in Deutschland*, Leipzig, 1874.

OTTE, Heinrich: *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*, I–II, (1854) Leipzig, 1868.⁴

REBER, Franz von: *Kunstgeschichte des Mittelalters*, Leipzig, 1886.

REVOIL, Henry: *Architecture romane du midi de la France*, I–III, Paris, 1867–74.

RIVOIRE, Maurice: *Description de l'église cathédrale d'Amiens: avec la relation du siège d'Amiens*, Amiens, 1806.

SCHNEIDER, Friedrich: *Der Dom zu Mainz: Geschichte und Beschreibung des Baues und seiner Wiederherstellung ; mit zahlreichen Holzschnitten*, Berlin, 1886.

UHDE, Constantin: *Die Konstruktionen und die Kunstformen der Architektur : ihre Entstehung und geschichtliche Entwicklung bei den verschiedenen Völkern*, 1902.

2.) Az alaktani előadások bevezetése (MTA Kézirattár Ms5029/31.)

1903.szept.21.

Tartalom vázlata

Styl. korszakok.

Stylus magyarázata általában. v. ld. 8/474

Symbolismus.

Alaktan beosztási módja:

némi önkény dolga,

u.i. teljes kifejlett szervezetről, sőt

történeti fejlődésük szerint

összefüggő sorzatban álló szervezetekben

részekre szedéséről van szó.

Egyik kezdi a legfontosabb szerkezeti eszméken

De mi a legfontosabb?.-

Másik rendezi a megjelenés szerint.

Külsőségekből kiindulni?

Harmadik veszi részleteket véletlen sorozatban a

nevek betűrendjében: szótári rend.

stb. stb.

Nekünk mindegyik itt jó amely röviden

főcélunkhoz – tudáshoz, - juttat.

Összefoglaló, nagy vezető eszméket és

azok láncolatát az építészeti fejlődés

története mutatja ki.

A középkori építés alaktani, a mint azt

itt előírt tanrendünk szerint tárgyalhatjuk itt

és teljesen kikerekített tudományos

rendszer hanem csak is mint adat-

gyűjteményt, mint elő lépcsőt

a középkori építészet ismeretéhez.

Vogüé kivonatolása.

Részlet alakok ismerete szükséges

a Stylus ismeretéhez, de azért ez még

nem teszi ki a Stylus ismeretét.,

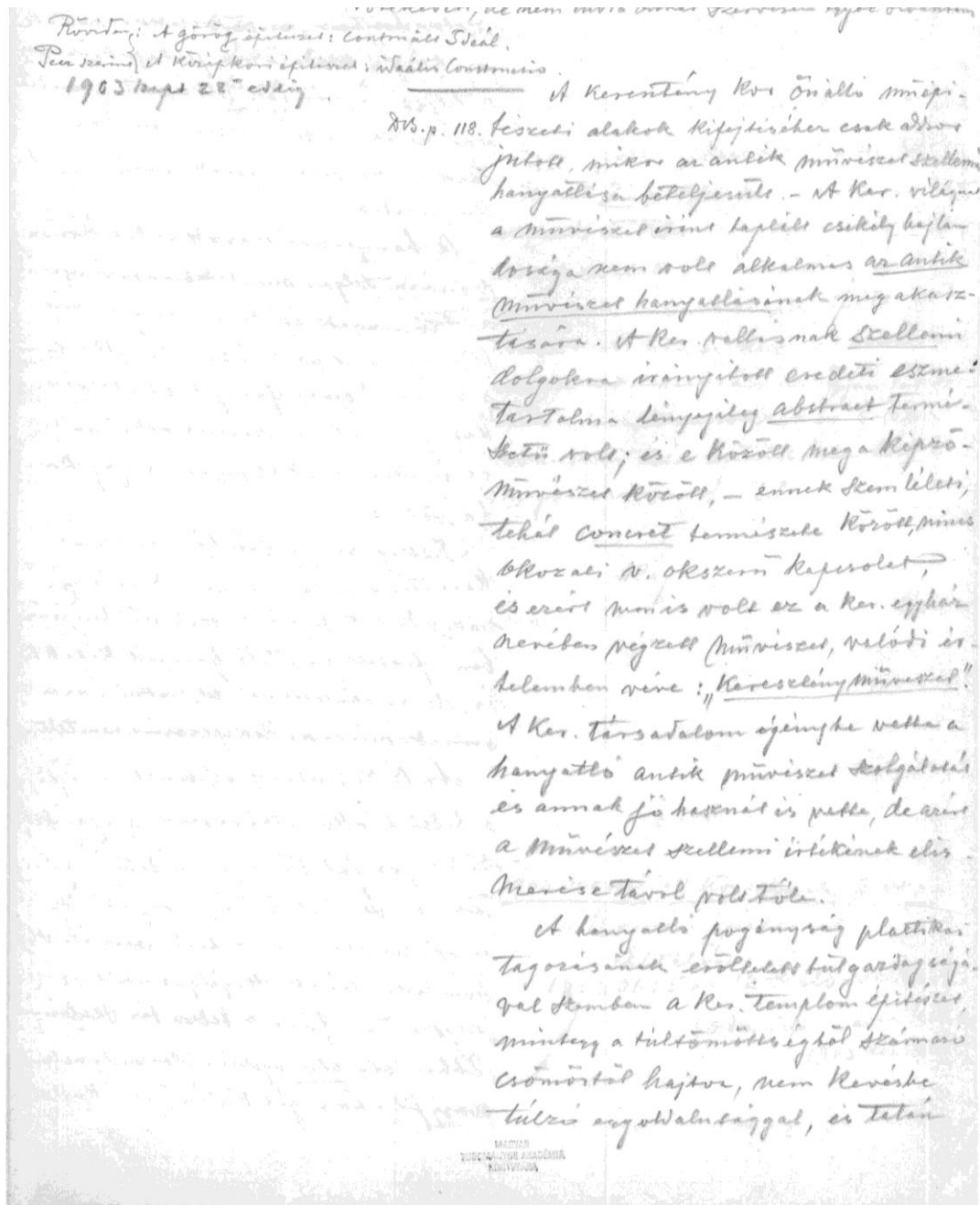
elrendezés, térbevetés, szerkeztés

módjai mind meg annyi tényezője

valamely stylusnak.

3.) Művészettörténeti áttekintés az alaktani előadások keretében (részlet)¹¹³

3./a) Kézirat (MTA Kézirattár M s 5029/1)

¹¹³ A folyószövegben közölt jegyzetek struktúrájának szemléltetésére szolgálnak az eredeti kéziratok másolatai.

kitározott skandínávassággal is:
a plasztikus teljesebb nélkülözni alakti
fási módok alkalmazott.

(Makolán, morait, vegyes színű anyag)

A plasztikus nélkülözni irány
Különböző írásfűz, az Ó. Kes. tem.
Klorn-építéssel teljes szerkesztési
centrással, amely az építő anyag
és munka lehető megkezdésére törekedett.

Róma és Körje-Halia nagyon is
megkezdte, hogy fűzött részletek
Szkandínávassággal építétek fűzött-
gatisával fedve, minnek folyón a
Kőfűzés gyarodása több skandínáv,
át csaknem teljesen kikelt.

Többek között, a skandínáv-
nyokban, nem volt oly skandínáv-
len az antik maradványok kelté-
3 ennek folyón ott, mennyiség-
ként nem jelentésként Kőfűzés
gyarodása folyón folyó; a mellett
arok, a Kőfűzésben, Germán hódítók
alá Keltétek, a kikkel ott új lendület,
új életet vörölt be. Folyón nem
Zelen az, hogy mint az a skandínáv-
Kőfűzés, úgyoklón, semmiképpen
Sem bánja. Nem fűzödnek táj-
Skandínáv Külön skandínávok, a begyo-
Kerett egyseges római állami
skandínáv. tülél minden egyib fűfor-
dulást és bomlást. Az egyseges
iskandínáv változás: a régi minták
fűzött hatatlan skandínáv Keltén
folyónosan gyarodó iskandínáv.
lenyeg.

3./b) Átirat (MTA Kézirattár Ms 5029/1)

Röviden Petz
szerint: A görög
építészet:
construált Ideál.
A középkori
építészet: ideális
Construatio.

1903. szept. 28.
eddig

DB.p.118.

A keresztény kor önálló műépítészeti alakok kifejtéséhez csak akkor jutott, mikor az antik művészet szellemi hanyatlása beteljesült. – A Ker. világnak a művészet iránt táplált csekély hajlandósága nem volt alkalmas az antik művészet hanyatlásának megakasztására. A Ker. vallásnak szellemi dolgokra irányított eredeti eszmetartalma lényegileg abstract természetű volt; és e között meg a képzőművészet között, szemléleti, tehát concret természete között nincs okozati v. okszerű kapcsolat, és ezért nem is volt ez a ker. egyház nevében végzett művészeti, valódi értelemben véve: “Keresztény művészet”. A Ker. társadalom igénybe vette a hanyatló antik művészet szolgálatát és annak jó hasznát is vette, de azért a művészet szellemi értékének elismerése távol volt tőle. A hanyatló pogányság plasztikai tagozásának erőltetett túlgazdagságával szemben a Ker. templom építészet, mintegy a túltömöttségből származó csömörtől hajtva, nem kevésbé túlzó egyoldalúsággal, és talán határozott szándékossággal is: a plasztikát teljesen nélkülöző alakítási módot alkalmazott. (vakolás, mozaik, vegyes színű anyag) A plasztikát nélkülöző irány különben összefügg az Ó.Ker. templomépítészet teljes szerkezeti rendszerével, mely az építő anyag és munka lehető megtakarítására törekedett. Róma és Közép-Itália nagyon is megszokta, hogy faragott részletbeli szükségletét antik épületek fosztogatásával fedezze minek folytán a kőfaragás gyakorlata több századon át csaknem teljesen kihalt.

Távolabb vidékeken, a tartományokban, nem volt oly kimeríthetetlen az antik maradványok készlete és ennek folytán ott, mennyiség szerint nem jelentéktelen kézműves gyakorlat folyton folyt; emellett azok, e korszakban, germán hódítók alá kerültek, akikkel ott új lendület, új életrend vonult be. Fölötte nevezetes az, hogy mind ez, a művészies kézművet, úgyszólván semmiképen sem bántja. Nem fejlődnek tájszerűen külön stílusok, a begyökerezett egységes római állami stílus túlél minden egyéb felfordulást és bomlást. Az egyetlen észlelhető változás: a régi minták fáradhatatlan utánzása közben folytonosan gyarapodó értelmetlenség.

3./c) Az előadáshoz felhasznált szöveg (DEHIO-BEZOLD I. 118.

2. Detailformen und Dekoration.

Die christliche Kirche gelangte zu ganzer Entfaltung ihrer Baukräfte erst zu einer Zeit, wo der geistige Bankrott der antiken Kunst schon in vollem Gange war. Die Gesinnung aber, welche sie von ihrer Seite für die Kunst mitbrachte, war nicht dazu geschaffen, dem Verfall Einhalt zu thun, noch die erlöschende Kraft durch eine neu aufstrebende zu ersetzen. Die christliche Religion vermochte nun einmal nicht zu verleugnen, dass ihr ursprünglicher Ideengehalt zur Kunst schlechterdings kein Verhältnis gehabt hatte; als Dienerin war sie ihr jetzt höchst willkommen und brauchbar, als gleichgeborene Schwester sie anzuerkennen, blieb ihr ein fremder Gedanke. Und darum vermochte die im Namen der christlichen Kirche ausgeübte Kunst im höchsten Sinne eine christliche Kunst auch nicht zu sein.

Ausserdem lagen im Bereiche der Kunstentwicklung an und für sich Ursachen genug für die unaufhaltsame Auflösung. Das erste ist, dass durch die von den Römern an die Spitze gestellten Aufgaben, die Binnenraumkunst und die Gewölbekonstruktion, das ererbte griechische Bausystem bereits zersprengt, der organische Wert der Einzelform auf einen bloss konventionellen herabgesetzt war. Seitdem sieht die immer materialistischer werdende Prunklust keine Schranke mehr vor sich: sie überbietet sich von Leistung zu Leistung in der willkürlichen Häufung der architektonischen Glieder, in dem Gedränge plastischen Schmuckes, in der Steigerung derber Licht- und Schattenkontraste. Die Ueberanstrengung des Dekorationstriebes entspringt aber aus einer inneren Schwäche, und so musste es dahin kommen, dass derselbe plötzlich in entgegengesetzte Richtung umsprang. Dieser Moment fällt mit dem Siege der christlichen Kirche zusammen. Dem forcierten Ueberreichtum plastischer Gliederung, in dem das sinkende Heidentum sich erging (so noch in Diokletians Palast zu Spalato), setzt der christliche Kirchenbau, wie von einem plötzlichen Ekel der Uebersättigung ergriffen, in nicht minder übertreibender Einseitigkeit und vielleicht nicht ohne bestimmte Absicht, eine ganz und völlig unplastische Ausdrucksweise entgegen. Die farbige Mosaikierung der Flächen wird jetzt der vorwaltende Schmuck, der einzige, an dem die abgestumpften Augen noch Reiz empfinden; den Wünschen der Kirche überdies höchst genehm als Darstellungsmittel hieratischer Symbole und Gestalten. Dass neben diesen starken farbigen Effekten, zumal in dem gedämpften und zer-

streuten Lichte des Kircheninnern, rein architektonische Profile und feinerer plastischer Zierat den grössten Teil ihrer Wirkung eingeüsst hätten, versteht sich ohnedies. Ausserdem hängt die unplastische Richtung auch mit dem gesamten strukturellen System der altchristlichen Kirchenarchitektur zusammen, welche, auf möglichstste Materialersparnis abzielend, die Möglichkeit so reicher plastischer Wirkung, wie beim Gewölbebau, ausschloss.

Die Feststellung des kirchlichen Dekorationssystems erfolgt in der Zeit zwischen Konstantin und dem Tode Justinians, zugleich aber auch seine Differenzierung in eine griechisch-orientalische und eine lateinisch-occidentale Weise. Voraussetzungen und allgemeine Richtung beider sind die gleichen; das Formgefühl im engeren Begriff ist ein unterschiedenes. Auch auf diesem Gebiet zeichnet sich die griechische Welt durch eine gewisse Aktivität und Selbstbestimmung vor der in Quietismus versinkenden lateinischen aus.

Rom und Mittelitalien gewöhnten sich so sehr, den mässigen Bedarf an formierten Details durch Plünderung antiker Gebäude zu decken, dass die Steinmetzenpraxis auf mehrere Jahrhunderte fast gänzlich abstirbt; was insofern sein Gutes hat und dem es zu danken ist, dass die nach dem Jahre 1000 wiedererwachende Kunstthätigkeit in diesen Gegenden in grosser Menge noch Muster aus guter Zeit vor Augen sah und an ihnen sich schulen konnte. Nicht in demselben Masse unerschöpflich war der Vorrat antiker Ueberreste in den Provinzen, wo infolgedessen eine quantitativ nicht unerhebliche Handwerksthätigkeit noch immer im Gange blieb; zudem fielen dieselben während dieses Zeitraumes in die Hände der germanischen Eroberer, mit denen sie neues Blut und neue Lebensordnungen in sich aufnahmen; endlich wurde selbst die Einheit der Kirche zerrissen durch den zwischen Arianern und Orthodoxen entbrannten Streit. Das Merkwürdige ist, dass von alledem das künstlerische Handwerk so gut wie nicht alteriert wird. Es wachsen sich keine landschaftlichen Sonderstile aus, der eingewurzelte uniforme römische Reichsstil überdauert allen sonstigen Umsturz und Auseinanderfall¹⁾. Die einzige wahrnehmbare Wandlung ist

¹⁾ Fremdartig und vereinzelt das sog. Zangenornament am Mausoleum König Theoderichs in Ravenna (einigemale auch an Produkten des Kunsthandwerks: »Rüstung des Odolker«, Goldvase in der k. k. Schatzkammer zu Wien). Dass es nicht, wie häufig angenommen, ein missverständenes lesbisches Kyma ist, geht schon daraus hervor, dass alle anderen antiken Details an diesem Denkmal korrekt im Sinne der Zeit behandelt sind. Wo nicht erweislich, so doch aus mehreren Gründen wahrscheinlich liegt hier ausnahmsweise wirklich ein germanisches Motiv vor; vgl. Dehio in d. Mitteilungen der k. k. Central-Commission 1873, v. Bezold in Z. f. Baukunde 1879.

4./a) Kézirat (MTA Kézirattár Ms 5029/1)

41

T hasonlással elve —

Flora a gyakorlatilag határos
Művészeti alaktól művészi alaktól
 különbözik, szükségünk van egy
 sajátos kifejezésre, mielőtt, melyet
alaknyelvnek nevezhetünk, és
 melyet az építészetről valómit
 sokkal szűkebb és egész építészeti
 rendeltetését kifejezésre juttat-
 juk, mely azon mintegy azt
 az a művészi alaktól, mely az
 illető építészeti rendeltetését
 jellegzi, — az így szilves egye-
 nesíti (individualizálja) — így
 hogy az most már csak és a maga
 helyén és a saját egész tulaj-
 donosj értelmében alkalmazható
 helyesen; pl. onlapunka fenyő
 kövek támaszát, művésziileg
 fenyő architektúrára csak és
 támaszokra fektetve fogunk
 használni, és sokat sem feltételezve.
 Hasznosítani meg kell állapítani
 a művészi alak alakításával
 ennek helye: állása vagy fe-
 vése; az onlapot nem fogjuk
 fejekbejára benn, ismételtel-
 tőre állítani. Sd. 116.

Flora az építészeti alkotó-
 kének teljesítőmánya (function)
 kifejezésünk: szükségünk van
felkielégelésre, melyekkel az építész-
 és képzésben az építészeti
 igénybe vevő a mellette teljesítő

RENYER
 TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRA

mitől szellemet, értelmet, rendeltetést jelképeznek.

Ha azonban a jelképek általán mindeketi által megismerhetők legyenek, úgy azok nem lehetnek a művészet önkénye vagy szeszélye szerint szabadon választottak.

Általánosan megismerés alaknyelve az akkor teremtés szerint, ha a jelképek az emberi közművészet-ből veszik, ha a közművészet keretében létező tárgyakról, a mi ott is bizonyos eszmék képviselői alakulnak, átvesznek arra az építésre melyen "Hasonló" akarnak kifejezni.

Forma

Mennyivel nagyobb a hasonlóság annál könnyebb a felismerés.

Az építésre rendeltetést kifejező jelkép - Symbolum - lesz annak művészi diszka, - ornamentum - mely mint valamely ötlet felvétel a művészi rendeltetés hasonlóság szerint előállítás alkotás szerint. Mi tehát megkülönböztetjük az építés gyakorlati vagy művészi törzse alakját (magától, Rumpforn) és annak diszka külsejét vagyis művészi alakját (Rumpforn) habár közművészet és kettő szor együtt együtt, egy darabban készül is.

Forma alakját

Építésre rendeltetés alkotás kifejezésre megkülönböztetett jelkép vagy termék alkotásai, - megkülönböztet a művészi világ köréből, vagy publikum ambitójának alkotásai...

4./b) Átirat (MTA Kézirattár Ms 5029/1)

1903. szept. 28.
Mauch p. 8.
Bötticher: „Des
Körpers Form ist
seines Wesens
Spiegel!
Durchdringst du
sie – löst sich des
Räthsels Siegel.”

Magyarul: A test
alakja: lámpájának
tükre! Átértve azt:
feloldjuk ennek
titkát megértjük.

Művészileg jól kiképzett építménynek kellő módon megkülönböztetett alkotórészekből kell állnia vagyis jól kiképzett alkotó részeknek összeillesztéséből áll elő az egységes műegész. Ily összetételben az alkotó részek egymástól kölcsönösen függő szerves vonatkozásba jutnak; külön-külön pedig mindegyik, a reá röt rendeltetésnek természetes minősége szerint tesz eleget. Ezen természetes minősége valamely alkatrésznek, az épület összeállításához tőle elvárt teljesítménnyel együtt, szabja meg a szóban forgó épületrésznek hasznossági méreteit, hosszát, szélességét és magasságát vagy vastagságát e részeknek vagy tagoknak összeillesztésétől függ az épületrész szerkezeti vagy műszaki alakja (structív alak) Az összes épületrészeknek gyakorlatilag hasznosan szerkesztett alakításával is összeillesztő megépítésével teljesen megfelelhetünk az épület kézműszerű összeállításának – a használat gyakorlati követelményeinek – de ezzel még nincs elég téve a művészet követelményeinek.

Hogy a gyakorlatilag hasznos műszaki alakot művészi alakká fokozzuk, szükségünk van egy sajátos kifejezési módra, melyet hasonlattal élve alaknyelvnek nevezhetünk, és mellyel az épületrészeknek valamint ezekkel együtt az egész épületnek rendeltetését kifejezésre juttatjuk, megadván mindegyiknek azt a művészi alakot, mely az illető épületrész rendeltetését jellegzi, – azt úgy szólván egyénesíti (individualizálja) – úgy hogy az most már csak is a maga helyén és reá röt egyéni tulajdonság értelmében alkalmazható helyesen; pl. oszlopnak faragott követ támaszúl, művészileg faragott architrávot csak is támaszokra fektetve fogunk használni, és soha sem felcserélve. Hasonlóképpen meg lesz állapítva a művészi alak alakításával ennek helyzete: állása, vagy fekvése; az oszlopot nem fogjuk fejebűbjára, hanem, ésszerűen talpára állítani stb. stb.

Hogy az épületek alkotórészeinek teljesítményét (functióját) kifejezhessük: szükségünk van jelképekre, melyekkel az épületrészekben rejlő tevékeny erőt, igénybe vételt ... a nekik tulajdonított szellemet, értelmet, rendeltetést jelképezzük. Hogy azonban e jelképek általában mindenki által megérthetők legyenek, úgy azok nem lehetnek a művésznek önkénye vagy szeszélye szerint szabadon választottak. Általánosan megértett alaknyelvre akkor teszünk szert, ha a jelképeket az emberi környezet-ből vesszük, ha a köznap élet keretében létező tárgyakról, a már ott is bizonyos eszmét

Jegyzet:

Mennél
nagyobb a
hasonlás, annál
nagyobb a
felismerés!

képviselő alakulást, átvisszük arra az épületrészre, melyen „Hasonlót” akarunk kifejezni.

Az épületrész rendeltetését kifejező jelkép – symbolum – lesz ennek művészi dísze, ornamentje – mely mint valamely öltöny ruházza a műszaki rendeltetésnek hasznosság szerint előkészített alkatrészt. Mi tehát megkülönböztetjük az épületrésznek gyakorlati vagy műszaki törzsökös alakját (magvát, Kernform, zöm alakját) és ennek díszes külsejét vagyis művészi alakját (Kunstform) habár közönségesen e kettő szoros együttesében, egy darabban készül is. Épületrészek rendeltetésének kifejezésére megválogatott jelképek vagy a természet alkotásai, - mégpedig leginkább a növényi világ köréből, vagy pedig az emberi alkotások a kézmű köréből kerülnek ki. Művészi alkalmazásuk, díszítő alakítás célján, a gyakorlati élet használási módját követve, vagy pedig a Cultus rendelkezése szerint történik.

A növény országból kerülnek ki mind azon díszítő alakok ősképei (Urbilder) melyek valamely épületrésznek támasztó ... hordó tulajdonságát kifejezik? az emberi kézmű (ipar) köréből valók mind azon ősképek, melyek kötést, fűzést bogozást, lebegő átbomlást, függő helyzetű födő takarást, átterítést vagy tér elkülönítést és elválasztást akarnak kifejezni. – Az alkalmazott díszítő alakításuk néha együttesen mind a két rendbeli alakkörhöz is tartoznak, mint pl. virágokból, gyümölcsökből vagy magvakkal készült fűzerek, fonalak, zsinórok. Ezek megválasztásánál a Régiek különös tekintettel voltak az Istenségnek szentelt fákra és a szent növényekre, mint az illető Istenségnek legelső és legrégebb symbolumaira. Akkoriban csakis hierarchikus azaz szentelt, vagyis a kultusz céljaira teremtetett díszítő alakokkal, a templomokkal foglalkozott a művészet. Csak a templomon, annak egészében és részleteiben érvényesültek a művészi alakítások, melyeket profanizálni, a közönséges élet szükségletére fordítani nem volt szabad. Így megtörtént, hogy különösen az önkényesen válsztott és megszokott hierarchikus jelképek értelme feledésbe ment; így megtörtént, - amint megtörténik minden időben, hogy műszaki teljesítmények jelképei sokszoros használat folytán megszokottakká váltak és hogy a hierarchikus jelképeket és még a teljesítmények jelképeit is eredeti rendelkezésüktől eltérő módon, csakis dekoratív értékével alkalmazzák. A hanyatlási koroknak e közös vonása teljes mértékben érvényesült a Rómaiak építészetében és végletekig ment az O-Keresztény korban amikor romai faragott épületrészeket formátum szerint alkalmaztak és gyakran csak is nyersanyag számba vettek. Jelképeség – symbolismus – a keresztény vallás eszméinek és

Igy volt addig, a
míg a szigorú
erkölcsök és
szent szokások
érvényben
voltak. Egy régi
Lykurgosféle
törvény
megszabja, hogy
a polgári
lakóház
mennyezete
csakis baltával,
ajtaja pedig
csakis fűrészszel
készíttessék. E
megnevezett
eszközök
természete
mindennemű
művészi díszítő
alakítást kizár.

(Mauch szerint)
(1903. szept. 26.)

tárgyainak adott kifejezést szóbeszédben, írásban, festett és utóbb faragott képekben is, de az épületrészek teljesítményére annak művészi kiképzésére nem tett. Az Ó-Keresztény építészet megadja a belső tér körülzárására anyagilag szükséges fal tömeget, - semmi egyebet; és e szerint önként megadódik az épület (templom, baptistérium stb.) homlokzatának szegélyvonala: egyszerűen fõdi a belső tér szelvényét. Ebben oly elv megnyilvánult, melynek nagy jelentőségét különösen ki kell emelni, mert ez volt annak a hosszú útnak kezdete, mely a középkori építészet fő erõssége felé, a mûszaki szerkesztés túlsúlya felé vezetett. Az antik építészetben túlsúlyban van az alak szépsége. A Középkorban pedig a szerkezet szépsége. A Renaissance mind a két elõny értékesítésére törekedett, de nem tudta azokat szorosan egybe olvasztani (...)

4./c) A felhasznált szöveg (MAUCH, Johann Matthäus von: *Die Architektonischen Ordnungen der Griechen und Römer*, Berlin, 1896. 1–2.)

Ueber Begriff und Wesen der architektonischen Verzierungen.

Die architektonischen Verzierungen und Ornamente, die man früher „die architektonischen Glieder“ nannte, sind keineswegs wirkliche oder constructive Glieder des Baues, sondern nur künstlerische Zuthaten, um die statisch wirkenden Glieder des Baues zu baulichen Kunstformen zu gestalten. Die gewöhnliche Eintheilung dieser sogenannten „architektonischen Glieder“ in gerade und geschwungene, in verzierte und unverzierte bezeichnet einen Standpunkt ihrer Erklärung, der aus einer nur sehr an der Oberfläche der Dinge haftenden Kenntniss der baulichen Kunstformen hervorgegangen war. Seitdem nun Karl Boetticher in seiner „Tektonik der Hellenen“*) Begriff und Wesen der tektonischen Kunstformen erschlossen hat, ist an die Stelle der früheren nur sehr äusserlichen Kenntniss griechischer baulicher Kunstformen eine Erkenntniss ihres innersten Wesens getreten; wir vermögen jetzt bis auf den Grund der Erscheinungen zu sehen, und können erst jetzt behaupten, dass wir diese Erscheinungen begreifen. Jeder der jetzt von Baukunst und baukünstlerischen Dingen reden oder schreiben will, wird auf dieses Werk zurückkommen müssen, und zumal dann, wenn es sich wie hier um griechische Baukunst und deren Formen handelt.

Bevor wir in eine Erklärung des Begriffs und Wesens der architektonischen Ornamente der Griechen eintreten, werden wir hier folgendes vorausschicken müssen.

Der Steinbau der Griechen ist ein Gliederbau: er erwächst aus der Zusammenfügung freier, an sich selbständiger Glieder, die bei ihrer mechanischen Verbindung zu einem Bau-Ganzen derart in structive Beziehung zu einander treten, dass jedes Glied eine bestimmte bauliche Thätigkeit auf Grund seiner natürlichen Beschaffenheit zu erfüllen hat. Diese seine natürliche Beschaffenheit in Verbindung mit der Anforderung seiner baulichen Leistung gebracht, wird die praktischen Abmessungen des Baugliedes, also sein körperliches Verhältniss nach Länge, Breite und Höhe oder Dicke bestimmen, die mechanische Zusammenfügung der Theile oder Glieder zu einem baulichen Ganzen ferner wird sodann die structive Form jedes Baugliedes bedingen. Durch die Herstellung der praktisch-structiven Formen der Bauglieder und durch ihren constructiven Aufbau wird der handwerklichen Technik des Baues vollkommen Genüge geleistet werden, aber noch nicht den Anforderungen der Kunst. Um die praktisch-technische Form des Baugliedes zu einer baulichen Kunstform zu steigern, bedarf es noch einer besonderen

Formensprache zum Ausdruck seiner baulichen Leistung; erst durch diese Formensprache kündigt das Bauglied die Aufgabe an, die es im Bau an seiner Stelle zu erfüllen hat, erst durch die ihm zuertheilte künstlerische Form wird das Bauglied so zu sagen individualisirt erscheinen, es wird in dieser ihm eigenthümlichen Gestalt nur in dem Zusammenhange und in der Eigenschaft beim Aufbau verwendet werden können, die ihm der Baukünstler vorher zugeordnet hatte. Um bestimmte Beispiele zu geben, so wird der Pfeiler nach erhaltener Kunstform eben nur als Pfeiler und nicht etwa als Balken, der künstlerisch geformte Balken eben nur als Balken und nicht als Pfeiler verwendet werden können. Ebenso wird auch die Stellung oder Lagerung jedes Baugliedes durch die künstlerische Form desselben festgestellt erscheinen: der Pfeiler wird also nicht auf seinen Kopf, sondern allein nur auf seinen Fuss gestellt werden dürfen; der Balken wird nicht mit seiner oberen Fläche oder etwa einer seiner Seitenflächen nach unten gelagert werden können, er wird mit der vom Künstler als Unterfläche bezeichneten Seite aufgelagert werden müssen.

Um nun zu einem Ausdrucke der Leistung eines Baugliedes zu gelangen, bedarf es der Sinnbilder, welche seine verborgenen, aber thätig wirkenden Kräfte zu veranschaulichen vermögen. Wenn aber diese Sinnbilder eine allen verständliche Sprache abgeben sollen, so dürfen sie keine beliebigen und willkürlich vom Künstler gewählten sein. Sobald sie eine allgemein verständliche Formensprache bilden sollen, wird es nothwendig sein, dass sie aus dem nächsten den Menschen umgebenden Kreise entnommen werden. Es wird ferner das, was sie bei ihrer Uebertragung auf das Bauglied aussprechen sollen, im Brauche des Lebens in demselben Sinne angewandt sein müssen. Diese Sinnbilder oder — um sie mit dem in der „Tektonik“ gebrauchten Namen zu nennen — diese Symbole zum Ausdruck der Leistung des Baugliedes treten nun als der künstlerische Schmuck, als die Ornamente desselben auf, sie umgeben wie mit einer Hülle das zu seinem constructiven Zweck vorgebildete Bauglied. Wir werden daher die Werkform eines Baugliedes von seiner Ornamenthülle zu scheiden haben, wenn diese auch ganz allgemein mit der ersteren zusammenhängend und aus einem Stück mit jener gearbeitet worden ist.

Die zum Ausdruck der baulichen Leistung gewählten Sinnbilder gehören theils dem Kreise der Naturerzeugnisse, besonders der Pflanzennatur, theils dem Kreise menschlichen Schaffens, dem Handwerk an. Sie finden bei ihrer künstlerischen Verwendung als

*) Verlag von Wilhelm Ernst & Sohn in Berlin.

Mauch Ordnungen. 8. Aufl.

Ornamente, wie schon bemerkt, eine dem Brauche des Lebens oder den Satzungen der Götterverehrung entsprechende Anwendung. — Zu den dem Pflanzenreiche entnommenen Urbildern für Ornamente gehören alle diejenigen, die ein Stützen und Tragen des Baugliedes aussprechen, zu den dem Kreise menschlicher Gewerthätigkeit entnommenen Urbildern gehören alle die Ornamente, die ein Binden, Anheften, Verknüpfen, ein schwebend Ueberhangen, ein deckend Ausbreiten in schwebender Lage oder ein Verschliessen und Abscheiden des Raumes ausdrücken sollen. Zuweilen gehören aber auch die angewandten Ornamente beiden Kreisen zugleich an, wie z. B. die aus Laub gebildeten Bänder und Stränge, die aus Früchten und aufgereihten Samenkügelchen gebildeten Schnüre, bei deren Wahl die der Gottheit geweihten Bäume*) und heiligen Pflanzen, als ihre ersten und ältesten Sinnbilder, eine besondere Berücksichtigung fanden. — Wir haben es hier nämlich nur mit hieratischen Formen, mit dem Tempel zu thun, denn für die würdige und bezeichnende Gestaltung des Tempels und aller bei ihm vorkommenden Formen war die Kunst fast ausschliesslich thätig gewesen. Diese hieratischen, nur im Dienste der Gottheit geschaffenen Kunstformen durften nicht entweiht, durften nicht auf das Wohnhaus des Bürgers übertragen werden, wenigstens so lange strenge Sitte und heiliger Brauch in Kraft bestanden. Ein altes lykurgisches Gesetz gebot, die Decke des bürgerlichen Wohnhauses solle nur mit der Axt, seine Thür nur mit der Säge gearbeitet werden. Die soeben genannten Werkzeuge schliessen von selber jede Herstellung einer höheren Kunstform aus.

5.) A „Közép Syriai építészet” című előadássorozat tematikája (MTA Kézirattár Ms 5030/1)

1911/12 I. szem. *Közép Syriai építészet (II. évesek)*

- I. 1. Középkori ép korszakok átnézet
2. Középsyr. emlékektől általában

II^{dik} félév 1911/12

- II. falösszetétel

nyílások áthidalása

arch.- boltöv átmeneti alakok

- III. mennyezetképzés (kő, fa, szikla)
vízszintes

Lejtős síkok

dongás, kupola, félkupola, csegelyek

fél kolostorboltozat, Gula

- IV. famennyezet, feszítő boltövek

sziklamennyezet (sírok)

homlokzatok, szegmens ívek

- V. támaszok, egyszerű (oszl[lop], pill[ér])

összetettek

falpillér, támpillér

oszlop: monolit, több darab

közönként kötve, gyűrű

duzzadt, antik vázázat, dísz

csavaros, domború, homorú

féloszlopok

- VI. oszlop alkalmazása:

ablak osztás

szentély külsőn

keretezés, fülke, ajtó mellett

ajtó, ernyőzet

mennyezet tartás a magas hajóban

oszlopsor: architrav, arkad

- VII. Kapitélék pillérek

- I. oszlopfők általánosan

- II. műszaki oszlopfők: lefödés

2. gulás, 3. forgási, 4. gyp. 5. kelyhes

- III. oszlopfők konsolokkal: dór, jón, korinth
antik pillérek bemutatva

- IV. oszlopok méretes viszonyai, gyám-
kövek, konsolok mint vállpárnák

- V. Párkányok; elemei: lemez, dombor,

- VI. homor, hömpöly.

- VII. Görnyő; p. rendeltetésük szerint
fellépésük. P. rendszer (B)

- VIII. Lábazatok: oszlop (A) pillér(B)

- IX. attikai basis. Épületek lábazatai.
párkányok képzése ...

- X. Tartó párkányok. Övezők: astragal

- XI. Egyszerű főpárkányok
antik hármas tagoltságú
archivoltos főpárkányok

- XII. Összetettebb főpárkányok

- XIII. Vízlejtők vállpárkányok

- XIV. Övező párkány, vonulat

- XV. archivoltok, Ernyőzet

- XVI. Ernyőzet; ajtó, ablak kereteikkel
nyílás, csoportosítás; arkadok
Toronyok

6.) Feljegyzés (MTA Kézirattár Ms5029/31)

„Mindent lehet csinálni (T.i. a román építészetben) mondja Francsek.

Felelet: Semmit sem lehet csinálni

a mi nem határozott, céltudatos,

okszerű, műszaki megokoltságú!

decorativ kiképzés legyen takarékos

de hatásos és a struktív eszmének

alárendelt! (symbolikus kifejezője.)”

7.) Bevezető gondolatok az alaktani előadásokhoz (MTA Kézirattár Ms 5030/3)

1904.okt.10.

Mit, ki, miképp, hol, mért, mikor és mily eszközök által

Öntudatos munkásság

Hosszas gyakorlat – gépiesség

a teremtő erő vezető alapeszméi

és elvei feledésbe mentek.

Szellem nélkül kapta ... megunás.

Megújulásra vágyódás.

Mi van? Sablon.

Két út

1. minden hagyomány elvetése

primitivismus

ízléstelenség

gyarló szerkezet

nyersesség

2. a múltak tapasztalatainak alapos ösmerete, tudás

ad. 1. múló ephemer inger, önkény, szeszély

ad. 2. maradandó érték, művészi kapcsolat régi és jövő között okszerű levezetése a megoldásnak az alapföltételekből: ezek rendeltetés anyag, helyzet.

Okszerűség...

A középkori építészetből levonni

a tanulságokat helyesen úgy fogjuk:

1. *Ha a teljes szervezetekkel*
2. *az azokban uralkodó vezető eszmékkel*
3. *továbbá az „Épített Egész” szolgálatában álló részleteknek szerkezeti teljesítményeivel, valamint ezeknek műszaki és művészeti alaki kifejezéseivel megismerkedünk.*

Mint ezt együtt véve sikeresen felölelni nem lehet. Meg kell osztani ...

Az összefoglaló nagy vezető eszméket és azoknak láncolatát, az építészet fejlődéstörténete mutatja ki, az ahhoz szükséges előismeretek adatgyűjteményét pedig az u.n. alaktanban öleljük. Megjegyzendő, hogy azt itt még nem tárgyalhatjuk mint rendszeres tant, hanem csakis mint alakismeretek gyűjtését.

8.) Schulek Frigyes műszavai (Válogatás a MTA Kézirattár Ms5029–31 anyagából)¹¹⁴

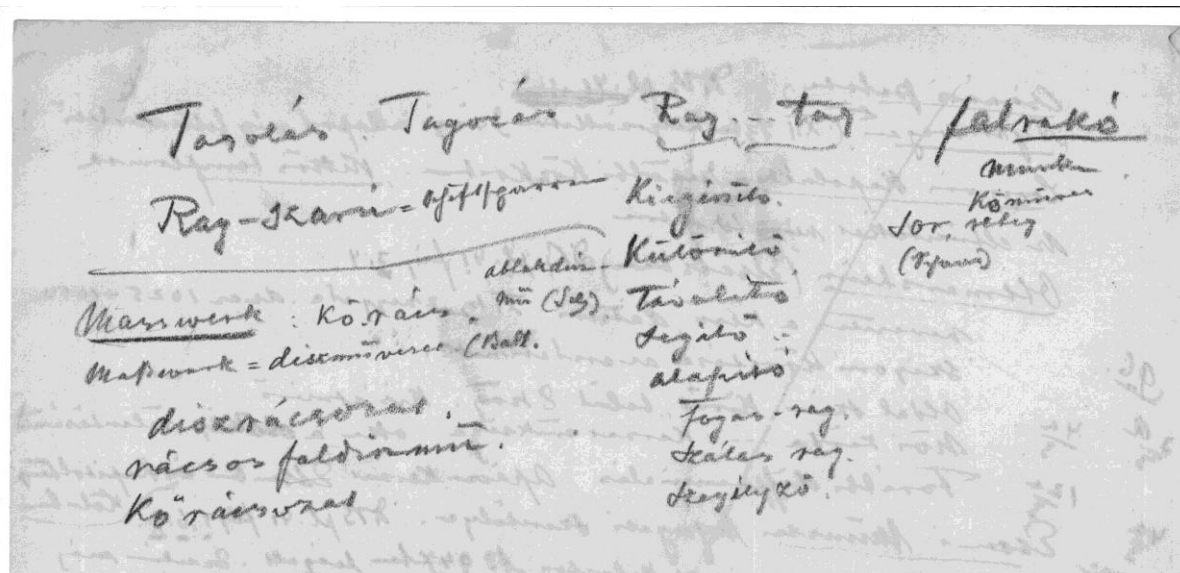
SCHULEK MŰSZAVA	IDEGENNYELVŰ MEGFELELŐ	ANALÓGIA
álívezet, vakívezet, színlelt árkád	Blindarkaden (n.)	
bővülés, tágulás	embrasement (f.)	
csücsök, orr	Nase (n.)	orr (RÓMER–HENSZLMANN 1866)
dúz (1903. szept.20.)	Enathasis (g.)	
előzék (1905. nov. 12.)	risalit (f.)	
féloszlop, gerinchordó	Dienst (n.)	Gerinczhordó (HENSZLMANN 1876); gerinchordó(BALLAGI 1877)

¹¹⁴ A rövidítések feloldásai az irodalomjegyzékben találhatók.

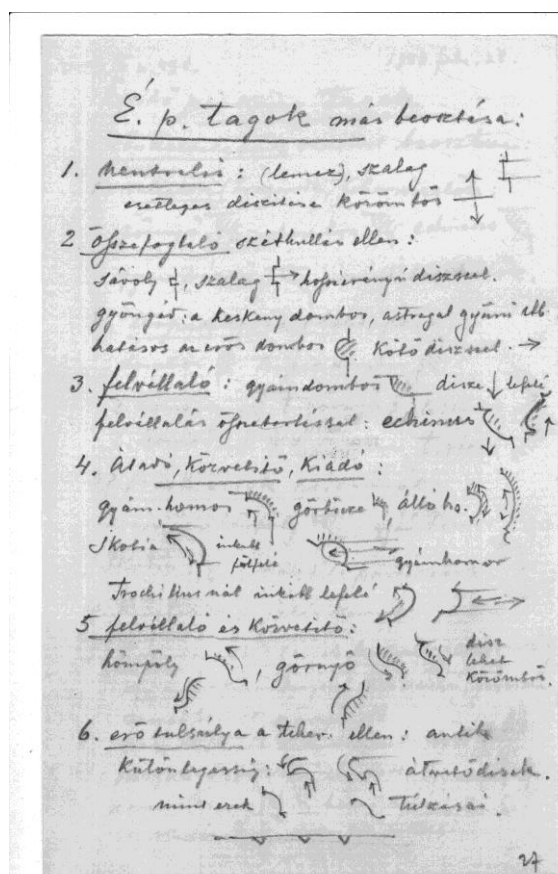
görbice	Auslauf (n.)	csódlülés, tolongás (BALLAGI 1877)
gubasz, gömböly, gomboly, gurula, guriga, gömő, gumó, gúzs, gurgulya	Wulst (n.)	duzzadék, feldomború tag (BALLAGI 1877) domború tag (száraz)
gugor	torus (g.)	
györnyő	kyma (g.)	
homor, vájat	Holkehle (n.), scotie (f.)	homor (BALLAGI 1877); horony (RÓMER–HENSZLMANN 1866); homortag, bevölgyet, völgyes párkány (WIMMER 1867)
hömpöly	syma (g.)	
ív búbjá	Giebel (n.)	ívtető (BALLAGI 1877); kapucsúcs (HENSZLMANN 1846)
reczés sáv	Sägezahnverzierung (n.), dents de scie (f.)	Fűrészfog (HENSZLMANN – RÓMER 1866); Fűrész fries (HENSZLMANN 1876); fűrészfog (BALLAGI 1877)
szegélyvirágok	Krabben (n.)	levélsomók (HENSZLMANN 1846)
szélvédő	Wimperga (n.)	
terepély	Ausladung (n.)	kinyúlás (WIMMER 1867)
terpesz	Solkelausladung (n.)	
tomp, topmos, tompozott	Fasen, gefast (n.)	
töremlés, töresz, sarkalat (1905. dec. 19.)	Gehrung (n.)	részut, részsű (BALLAGI 1877)
(antik) vájzat	Cannelirung (n.)	
zsinór, kötőszál, astragal	astragale, Astragal (n.)	Kapitel-gyűrű (HENSZLMANN 1866)

9.) Terminológiai kísérletek

9./a) MTA Kézirattár Ms 5029/33–részlet

9./b) MTA Kézirattár Ms 5030/15

10./a) Kézirat (MTA Kézirattár Ms5029/31)

Die Anschauung des Kunstwerks fängt sich bloß durch Befolgen
des Habitus, — die Kunst, als Kunst, beginnt für mich erst, als
Gefühl zur Anschauung: der Kunstbegriff muß die Con-
sequenzen, die Werkformen, mit künstlerischen Gesetzen er-
füllen, dann nur ist das Auffassende Formeln können Gesetze
empfinden, daß sie zuwiderwärtig sind dem Geist, Leben geben
dem in dem Leben mitzugehen ist.

10./b) Átirat (MTA Kézirattár Ms5029/31; ADAMY, Rudolf: *Architektur als Kunst. Aesthaetische Forschungen*, Hannover, 1881. 25., 38.)

Tanszabadság – lelkes munkálkodás. Tudományos rész, műszaki rész

értelmes józan munka, költői lendület

mindenki a ki értelmes, szorgalmas kevesen kiváló tehetséggel.

(Lelkesedés a szépirod., odaadó szeretete az élethivatásnak)

Ösmeretek szerzése, érzés művelése.

A közfelfogásból meríti a Művész anyagát,

megértéshez értelmi közönség kell.

Megértjük a múltat meg akarunk érteni a jövő által.

Láncszem a művészet nagy menetén.

In dieser Identität der produktiven und rezeptiven Phantasie

liegt der ethische und historische Werth der Kunstwerke begründet.

*Bewusste und unwillkürliche Phantasiethätigkeit.*¹¹⁵

*Die Architektur als Handwerk und die Architektur als Kunst haben dieselben Gesetze anzuwenden, unterscheiden sich aber dadurch, dass erstere sich ihnen bloss fügt, sie besolgt, die letztere sie aber für das Gefühl zur Darstellung bringt. (...) Wie der Maler seine Farben nicht selbst fertig, wie sie ihm vielmehr von dem Händler überliefert werden, so dass er sie bloss, sei es gemischt, sei es rein, auf die Leinwand zu tragen braucht, so muss auch das Handwerk dem Architekten seine Konstruktionen oder seine »Werkformen« liefern. Er selbst aber muss sie mit künstlerischen Geiste erfüllen, den an sich todt erscheinenden Formen seinen Geist eintauchen, dass sie zurückwirken auf den Geist, Leben geben, wie sie vom Leben ausgegangen sind.*¹¹⁶

¹¹⁵ ADAMY 1881. 25.

¹¹⁶ ADAMY 1881. 38. Schulek Frigyes sok rövidítéssel, tömörítéssel idézi a bekezdést. Az átiratban Adamy vonatkozó szövegét közlöm.

11.) Széljegyzet (MTA Kézirattár Ms 5029/8)

Különben nem is kétséges az, miszerint a díszalakok nem egyedül mérvadók valamely korszak stíltörténelmi osztályozásánál. Talán a korai gothikának műveit kevésbé számítjuk a gothikához, mert részletei az egyidejű román művekkel közösek? Valamely kor megítélése nem azon fordul meg, hogy mennyi van még benne a régiből, hanem hogy mennyi új eredményt ért el.¹¹⁷

Ma is hasonló helyzetben vagyunk és vannak leginkább azok a kik a meglévő történeti stílusokkal nincsenek megelégedve. megszokottság? unalom? fáradtság? Form-müdigkeit!

12.) Rajzi előirányzat (MTA Kézirattár Ms 5030/1.)

A rajzbeli munkálkodás előirányzata az 1904/5 tanévre szept. 10-én

II. évesek

- 1. Egyszerű román oszlopfejek, egész oszlopok és pillérek, lábazatok*
- 2. Árkádsorok, pillérrendszerek.*
- 3. Ablakok, kapuzatok (román)*
- 4. Párkányok, választópárkányok, végződés*
- 5, 6, 7. Mérművek*
- 8. Gót oszlopfejek és részletek*

III. évesek

- 1, 2. Román homlokzati részletek, kisebb román emlékművek teljes felhordása / homlokzat, metszet, alaprajz/ román templom metszetek, középkori boltozatok szerkesztése*
- 3. Gót homlokzati részlet, kisebb gót emlékmű teljes felhordása /homlokzatok, metszet, alaprajz.*
- 4. Egy nagyobb gót templom metszete*
- 5, 6. Kisebb építmény tervezése megadott vázlat után.*

¹¹⁷ DB. I. 149.

13.) Rajzi tematika (MTA Kézirattár Ms 5030/1.)

Programm

1903/4 tanév

I. folyam (II. évesek)

1. Román koczka oszlopfő

2. maulbronni arkad

3. (St. Ulrich) ablakcsoport (román)

4. ablakmérmű. kezdet

5. ” összetettebb

6. ” szerkesztő fejlesztés

Nov 18. 7. Kapuzatok

8. Támaszok: láb, fő, törzs

9. Ornamentika

10. párkányzatok és vízszintes tagozatok

11. végződés

II. folyam (III. évesek)

12. épületrészek

13. egész épületek kisebb léptékben

14. kisebb tervezések

14.) Fritz Oszkár jelentése a Műemlékek Országos Bizottságához (Forrás: Forster Gyula Örökséggazdálkodási és Szolgáltató Központ, MOB Levelezések 1908/451.)

Tekintetes

Országos Műemlékek Bizottságának

Budapesten

Lőcse városának felvételi munkálatairól van szerencsém a következőket jelenteni,

Folyó hó 2-án Méhes Zoltán mérnök, műegyetemi adjunktus kíséretében feljöttem Lőcsére hogy a tek. Bizottság megbízásából itt végzendő fent említett munkálatokról, a hozzá

szükséglendő műszerek és mérőeszközökről és a városrészeiről nyújtandó segéderőkről tájékozást nyerjünk. Méhes Zoltán mérnök miután a várost a mérnöki felvétel és a lerakandó fixpolygonok szempontjából megvizsgálta f. hó 4-én megint vissza utazott Pestre hogy a szükséges mérőeszközöket és műszereket felszállítsa. Magam Lőcsén maradtam hogy ott a munkálatokhoz mindent előkészítsek.

A polgármester közbenjárására a helybeli állami főreáliskola igazgatója a munkálatok céljaira átengedett egy rajztermet. Továbbá magára vállalta a polgármester a városi közgyűlés utólagos jóváhagyása reményében a város terhére a munkálatokban résztvevő építészek és mérnökök elszállásolását valamint a figuránsok és segéd munkások díjazását. A városi mérnök és az itteni államépítészeti hivatal a munka megkezdése céljából pedig rendelkezéseimre bocsátott egypár egyszerű mérőeszközt.

A munkálatokat f. hó 6-án hétfőn tényleg megkezdtem. F. hó 6-án érkeztek Lőcsére Rácz Emil és Wessely Nándor segédépítészek, és végre f. hó 9-én Méhes Zoltán mérnök és Karakas Rezső segédmérnök kik magukkal hozták a szükséges műszereket.

A munkálatok most már rendesen folynak, sajnos azonban hogy az eddigi állandó rossz idő nagyon lassítja a haladást. Tegnap f. hó 10-én midőn a mérnökök munkálatukat megkezdeni akarták egész napon tartó szüntelen eső meggátolta a külső munkát majdnem teljesen. Az építészeti részletes felvételekkel melyeket az alsó kapunál kezdtük, haladva a felső kapu felé és melyeket most majd utólagosan fogunk a nagy polygonokba beleilleszteni, a mai nap folyamán eljutunk egészen a Menhardi kapuig.

Kérem a tek. Bizottságot, hogy nekem az építészeknek és mérnököknek némi előleg kifizetésére, a szállítási díjak, beszerzések és egyéb kiadások kiegyenlítésére, a nyugták, számlák és elszámolások későbbi benyújtása ellenében 800 azaz nyolczszáz koronát elküldeni szíveskedjen.

Lőcse 1908 julius hó 11-én.

Teljes tisztelettel

Koller szálloda

Fritz Oszkár

műépítész, műegyetmi adjunktus

15.) Fritz Oszkár jelentése (MOB 1908/475)

Tekintetes

Országos Műemlékek Bizottságának

Budapesten

Lőcse város régi erődtámaszainak felvételi munkálatairól folytatólagosan van szerencsém jelenteni, hogy az elmúlt héten a munkálatok akadálytalanul folytak.

A falak körül úgy belülről mint kívülről lefektettünk egy egy fixpolygont melyekkel kapcsolatosan a külső védelmi gyűrűben (Zwinger) valamint a nagy árokban egyes alapvonalakat és kisebb polygonokat határoztunk meg. Jelenleg a főbb pontok és a tipikus keresztoszelvek beszíntezésével vagyunk elfoglalva. A részletes felvételekkel pedig, melyeket az alsó kapunál kezdtünk, a Putschenthurmnál tartunk mi körülbelül az egész gyűrű felét tesz.

A mérnöki munkálatokat a héten befejezzük, Méhes Zoltán és Karakas Rezső mérnökök ezen munkák befejeztével elutaznak. Magam azon leszek hogy a két fiatal építész segítségével az összes erődítmények részletes felvételeit még e hó vége előtt befejezzem. Múlt jelentésemben részint napidíjakra részint más kiadások fedezésére kért összeget még eddig nem kaptam meg, arra azonban égető szükségem van. Fiatal építészeim a magukkal hozott pénzükből már teljesen kifogytak, szerencse hogy én annyit hoztam magammal, hogy nekik előlegezhettem. A mérnököknek is munkájuk befejeztével ki akarom fizetni esedékes napidíjaikat. Az utiszámlákat majd a Tek. Bizottságnak fogják bemutatni.

Ismételve kérem tehát a múlt jelentésemben kért összeget 800.- azaz nyolcszáz koronát nekem okvetlen mielőbb megküldeni; annál is inkább mert méltóságos Schulek Frigyes tanár úrral történet megbeszélés értelmében két héttel ezelőtt kellett volna egy pénzküldeményt megkapnom, és én arra számítva rendeztem el a dolgokat.

Lőcse 1908 július hó 18-án

Teljes tisztelettel

Fritz Oszkár

16.) Fritz Oszkár jelentése (MOB 1908/498)

Tekintetes

Országos Műemlékek Bizottságának

Budapesten

Lőcse városának régi erődítményeinek felmérési munkálatairól folytatólagosan van szerencsém jelenteni, hogy az elmúlt héten daczára az állandó rossz időnek nagy nehézségekkel ugyan, a munkálatok majdnem szüntelenül folytak. Hétfő reggeltől szombat estig csak egyszer láttuk a napot, kedden délután; az eső úgyszólván állandó volt. Esernyők alatt rajzolva zuhogó esőben végeztük a méréseket, csak hogy a munkát kitűzött időben egészen befejezzük, mert a most lerakott fixpolygont a jövőre nézve nem lehet megrögzíteni. A mérnöki külső munkák teljesen befejeztettek már csak a felrakáshoz szükséges koordináták és szögek kiszámítása van hátra. A részletes felvételekkel pedig csütörtökön vagy pénteken készülünk el, úgy hogy még e héten visszautazunk Pestre.

Kérem a tek, Bizottságot, hogy nekem a további napidíjak és kiadások fedezésére még elutazásunk előtt 600.- azaz hatszáz koronát elküldeni szíveskedjen.

Budapest 1908. július hó 26-án

Teljes tisztelettel

Fritz Oszkár

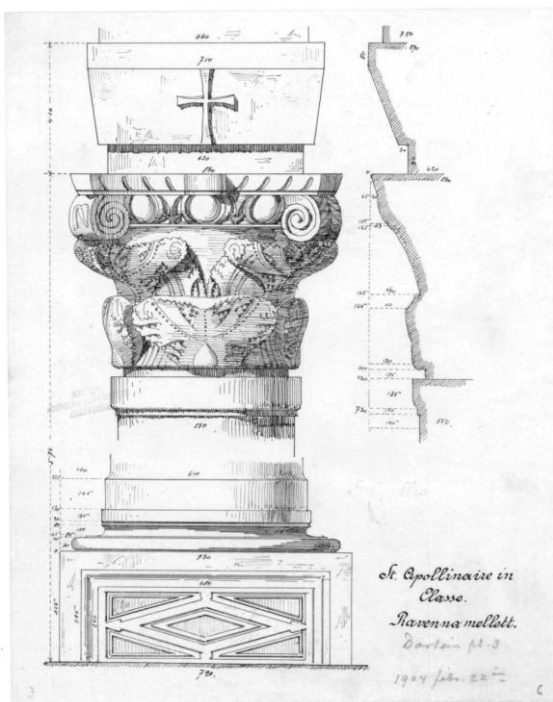
műépítész

17.) Fritz Oszkár jelentése (MOB 1911/189.)

A múlt évben eszközölt munkálatok alakalmával felmérve lett a templom teljes aéaprajza, melyről 1:100 léptékben a helyszínen felrakott pontos rajz készült. Felmérettek továbbá a templom összes kapuzatai és ajtói; a templom hajói közül a felmenő falak, egy mérműves ablak a déli hosszhajónál, és egy a szentélynél. Felméretett a sekrestye, a szentély pillérjei, a hosszhajók emporája, az emporak alatti boltozat egy szakasza, egy főhajó pillér és a főhajók boltozatai.

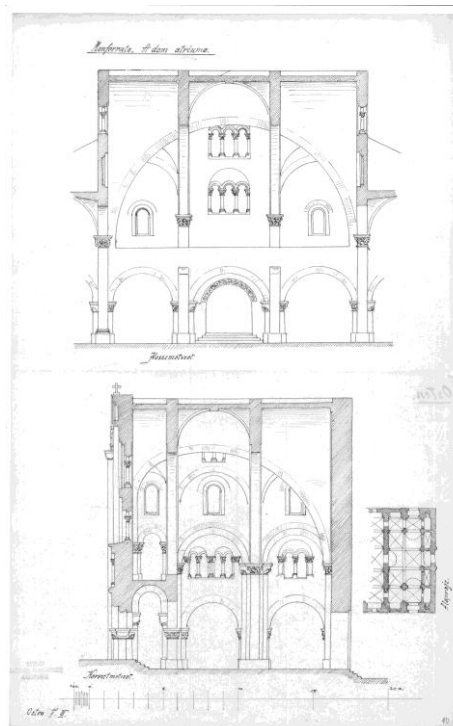
Az idén felmérendő rész még a templom nyugati főhomlokzata a tornyokkal, a zenekórus, a kereszthajó ablakmérművei és a főpárkány fölé kimagasló fiálék. Azonkívül célszerű lenne ott a helyszínen az egész templomról egy keresztmetszetet és egy hosszmetszetet 1:100 léptékben felrakni. (...)

7. KÉPMELLÉKLET

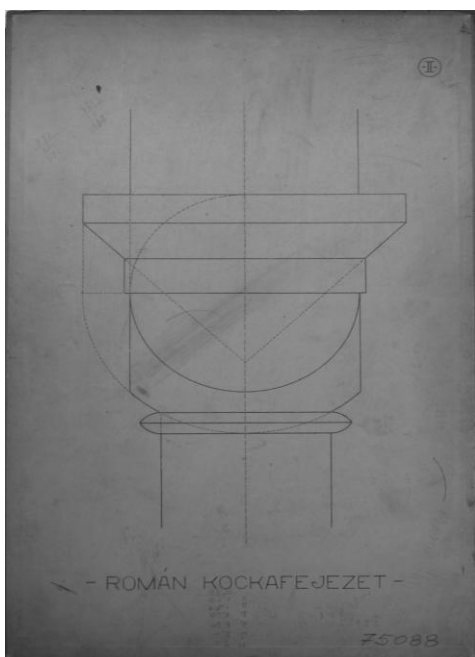
1. kép

Schulek Frigyes saját kezű szemléltető lapja, pausz, tus, MTA Kézitattár Ms 5030/5.

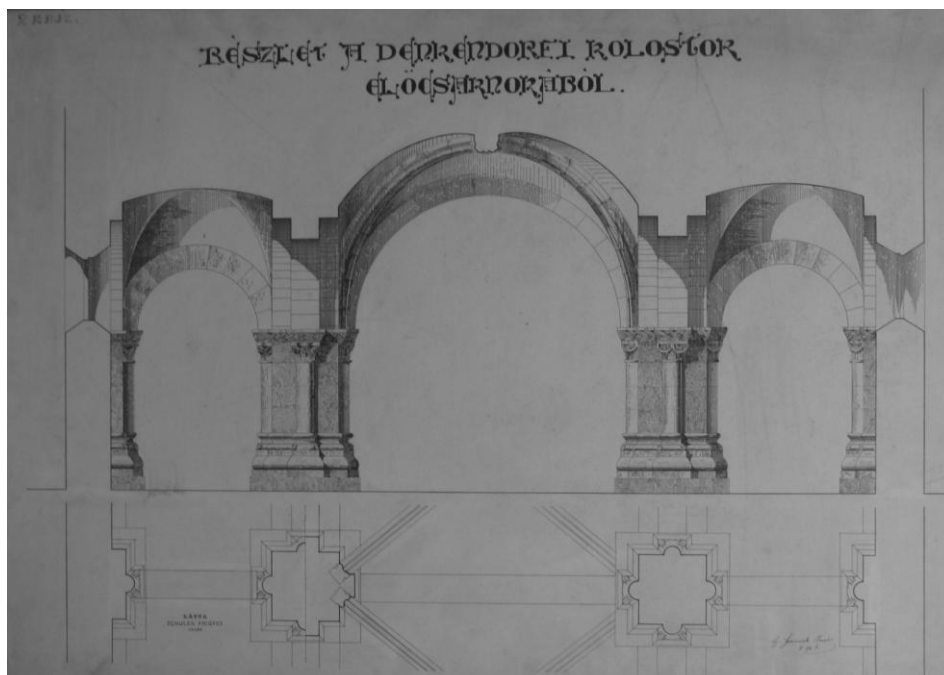
2. kép

Schulek Frigyes szemléltető lapja, pausz, tus, MTA Kézirattár Ms 5030/4.

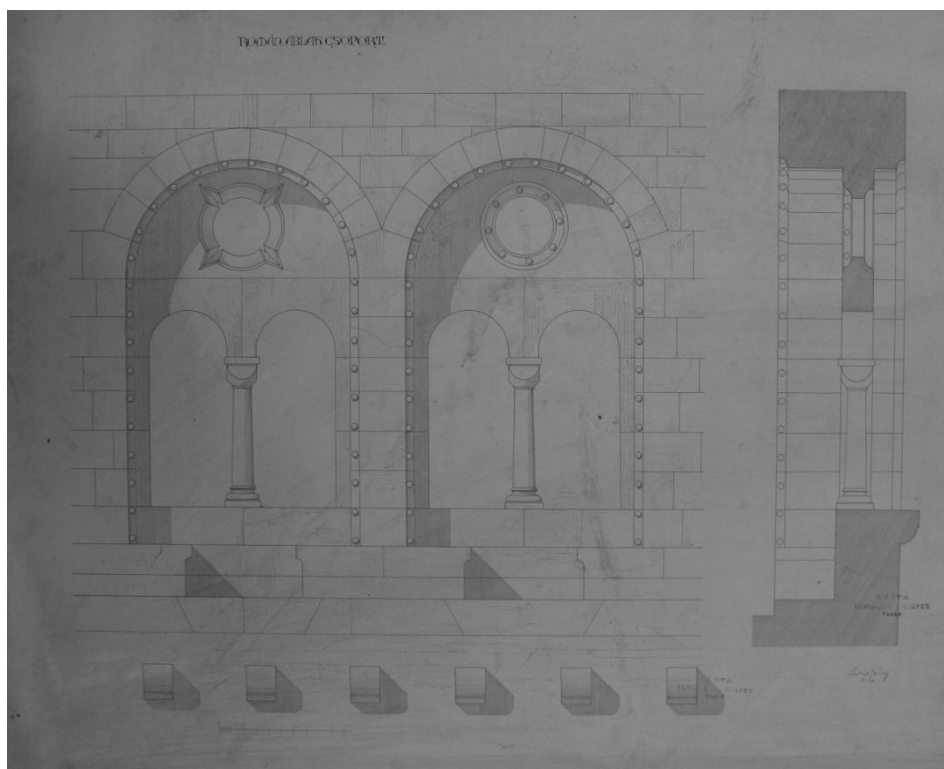
3. kép

Mintalap, 25x40 cm, papír rajzkartonra kasírozva, tus, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék (rendezetlen, iktatatlan tervanyag)

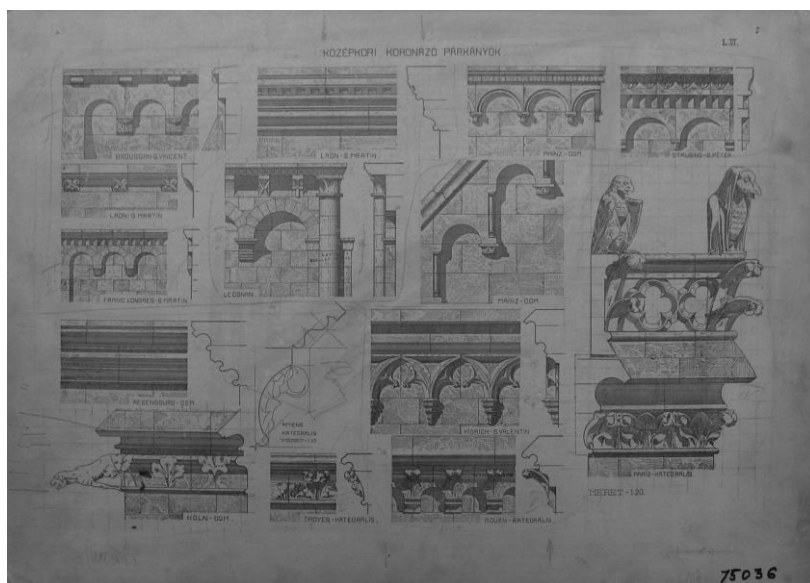
4. kép

Ifj. Francsek
Imre: Részletek a
denkendorfi
kolostor
előcsarnokából
é.n., 92 x 63 cm,
papír rajzkartonra
kasírozva, tus,
BME
Építészettörténeti
és Műemléki
Tanszék

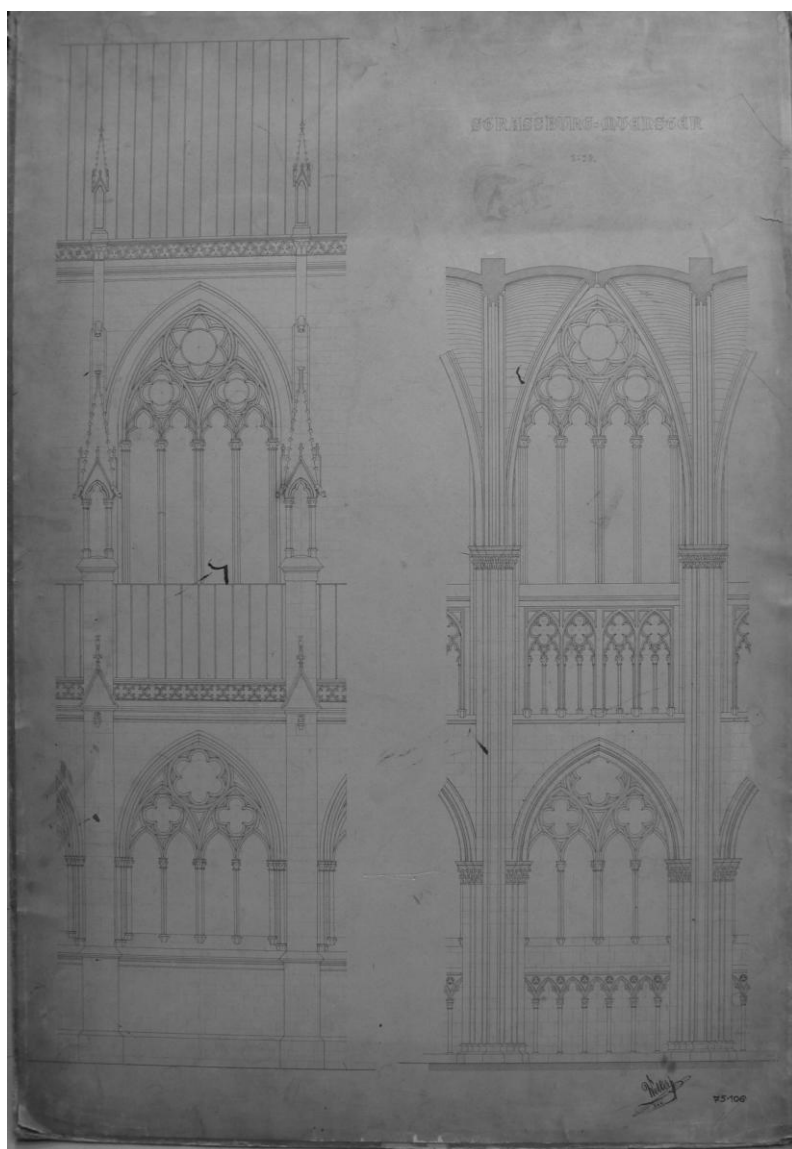
5. kép

Sarlot János rajza,
72x60 cm, papír
rajzkartonra
kasírozva, tus,
BME
Építészettörténeti
és Műemléki
Tanszék

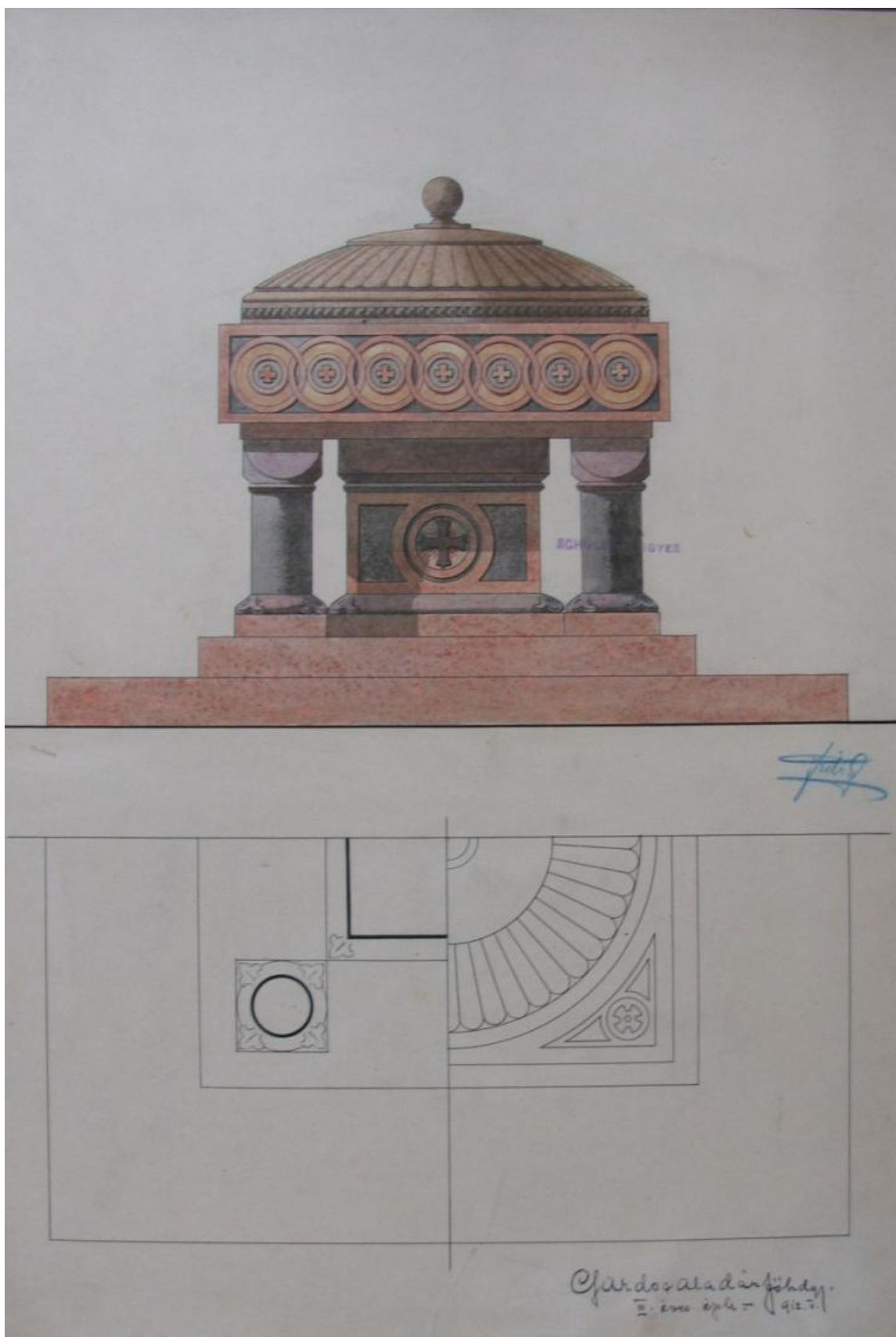
6. kép

Ismeretlen hallgató rajza,
é.n., 50x36, rajzkartonra
kasírozott papír, tus, BME
Építészettörténeti és
Műemléki Tanszék

7. kép

Weller Gusztáv:
Strassburg-Münster, 1906,
65x93, papír rajzkartonra
kasírozva, tus, BME
Építészettörténeti és
Műemléki Tanszék

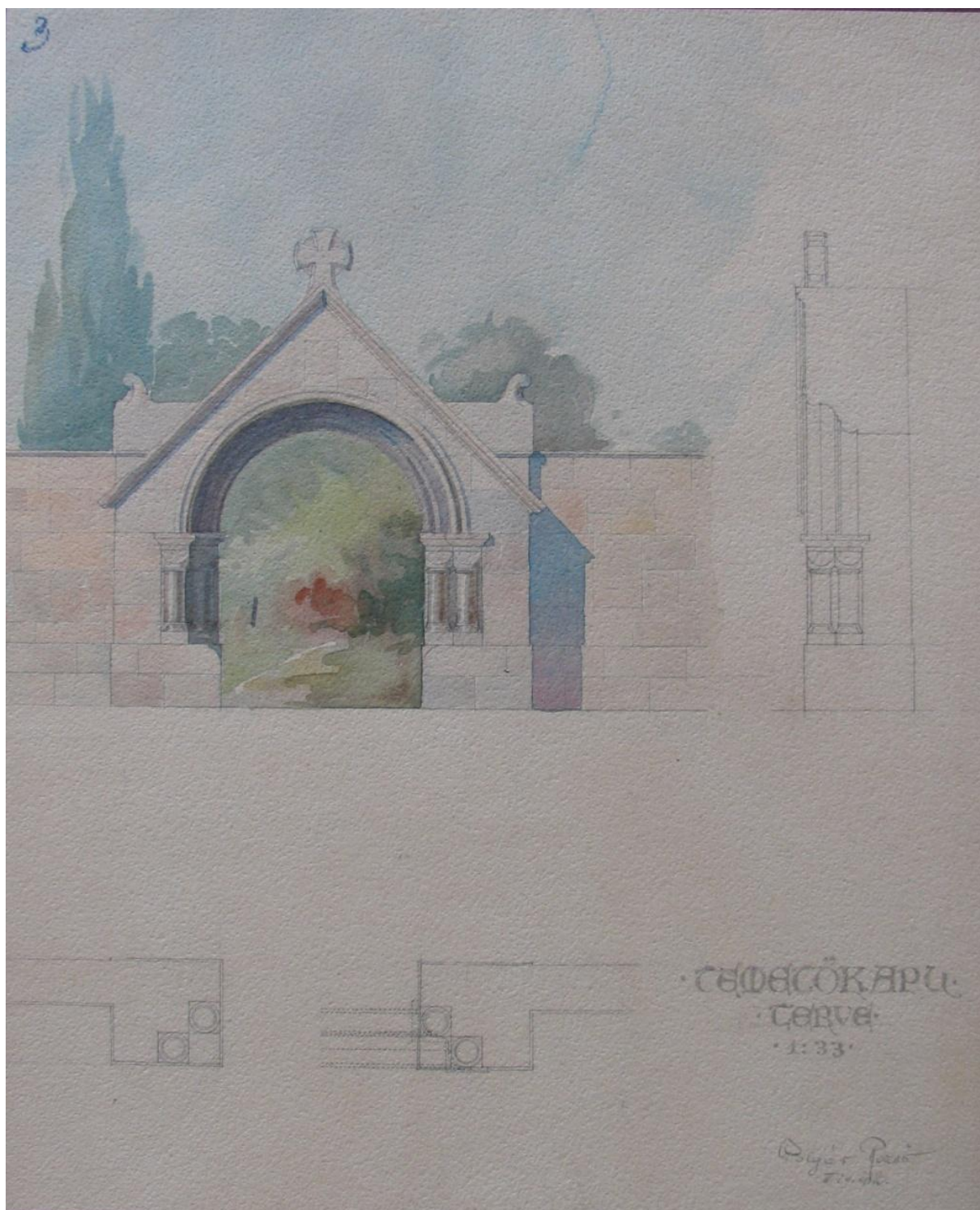
8. kép

Gardos Aladár emlékműterve, 1912, papír, ceruza, tus, akvarell, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

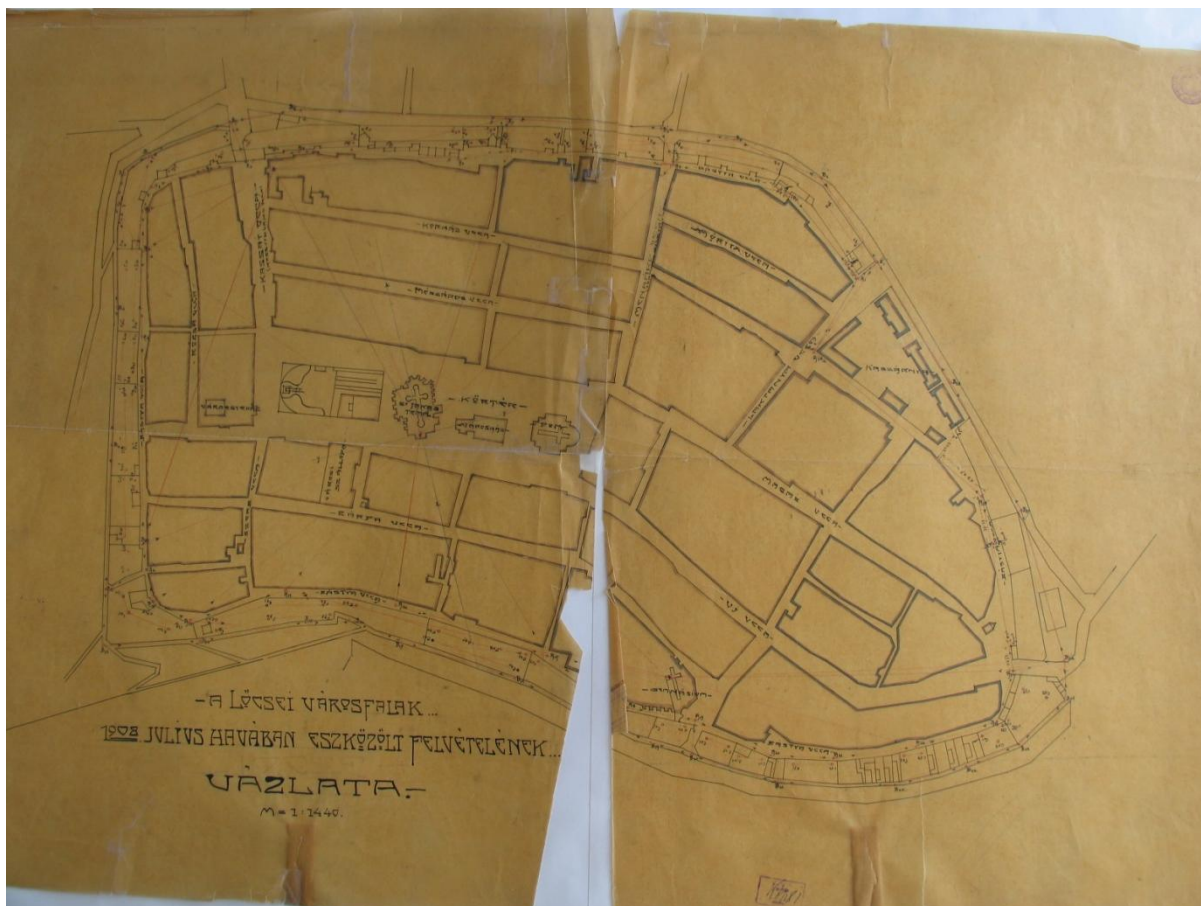
9. kép

Vámos Tibor: Kút terve, é.n., papír, ceruza, tus, akvarell, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

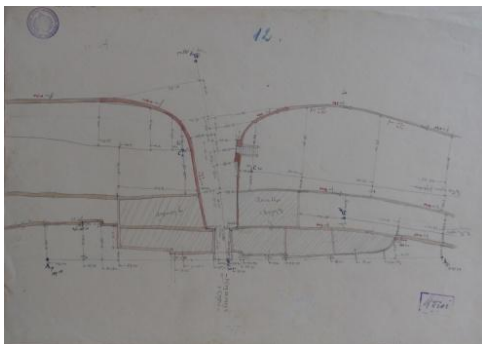
10. kép

Polgár Rezső: Temetőkapu terve, é.n., papír, ceruza, tus, akvarell, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

11. kép

Fritz Oszkár vázlata a lőcsei erődrendszerről, 1908, 93x63, pausz, tus, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár

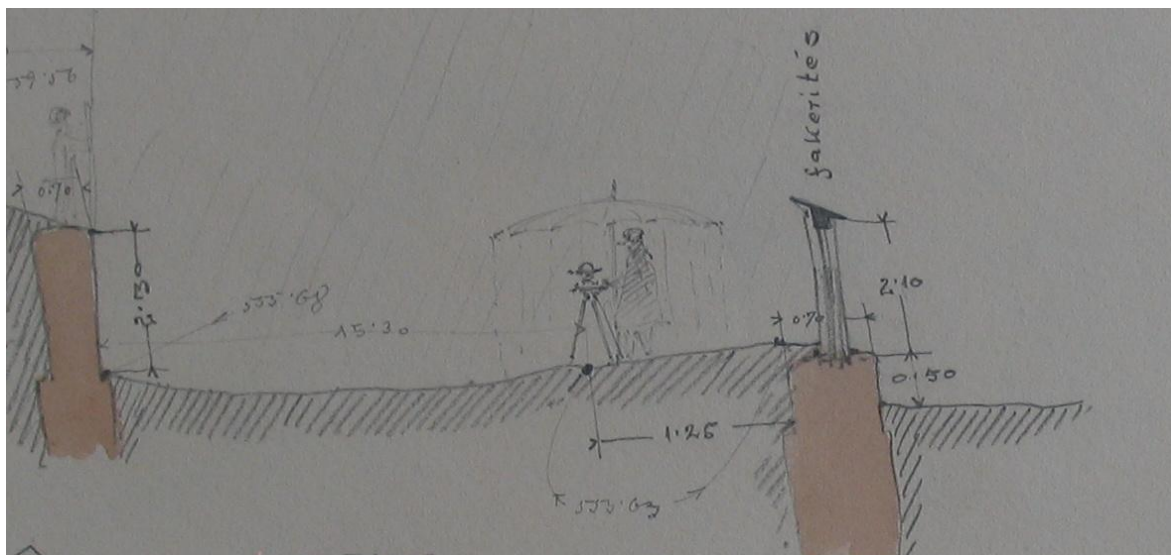
12. kép

A lőcsei Kassai kapu az egyik felmérési rajzon, 1908, 32x47 cm, papír, tus, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár

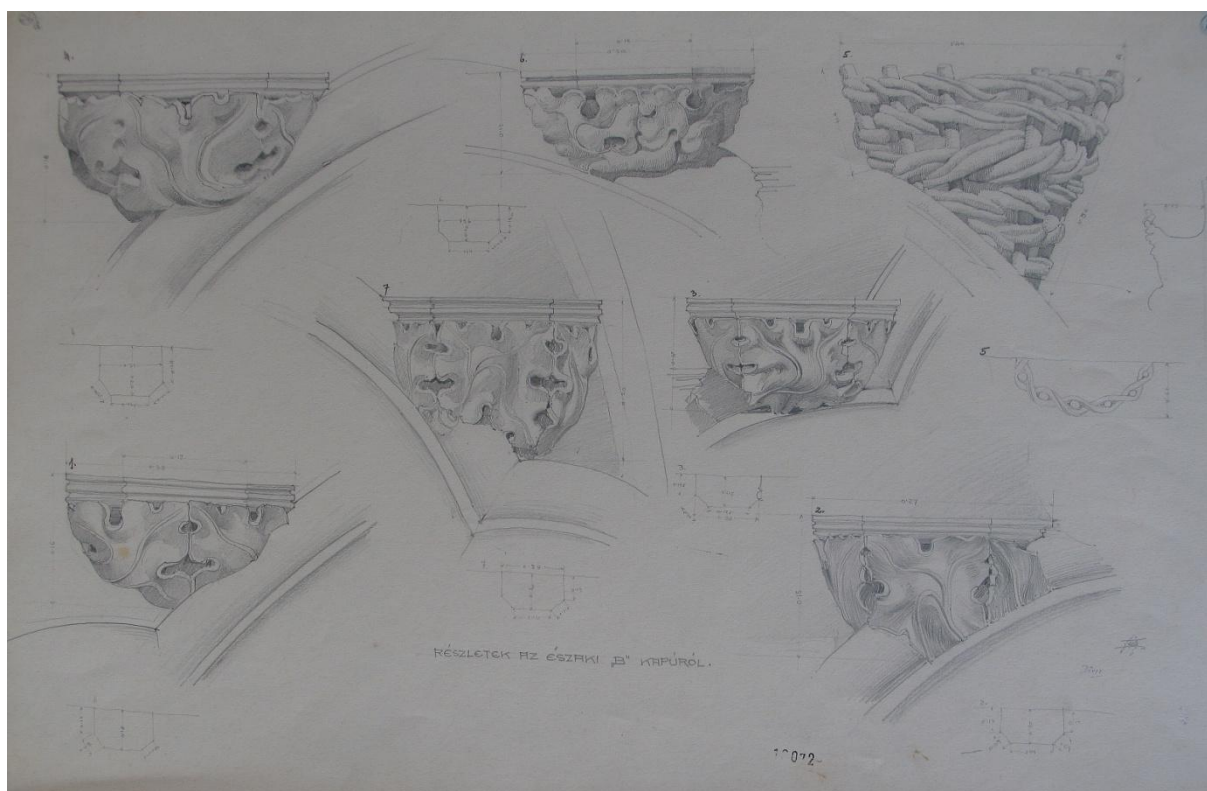
13. kép

A Kassai kapu Fritz Oszkár vázlatán, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár

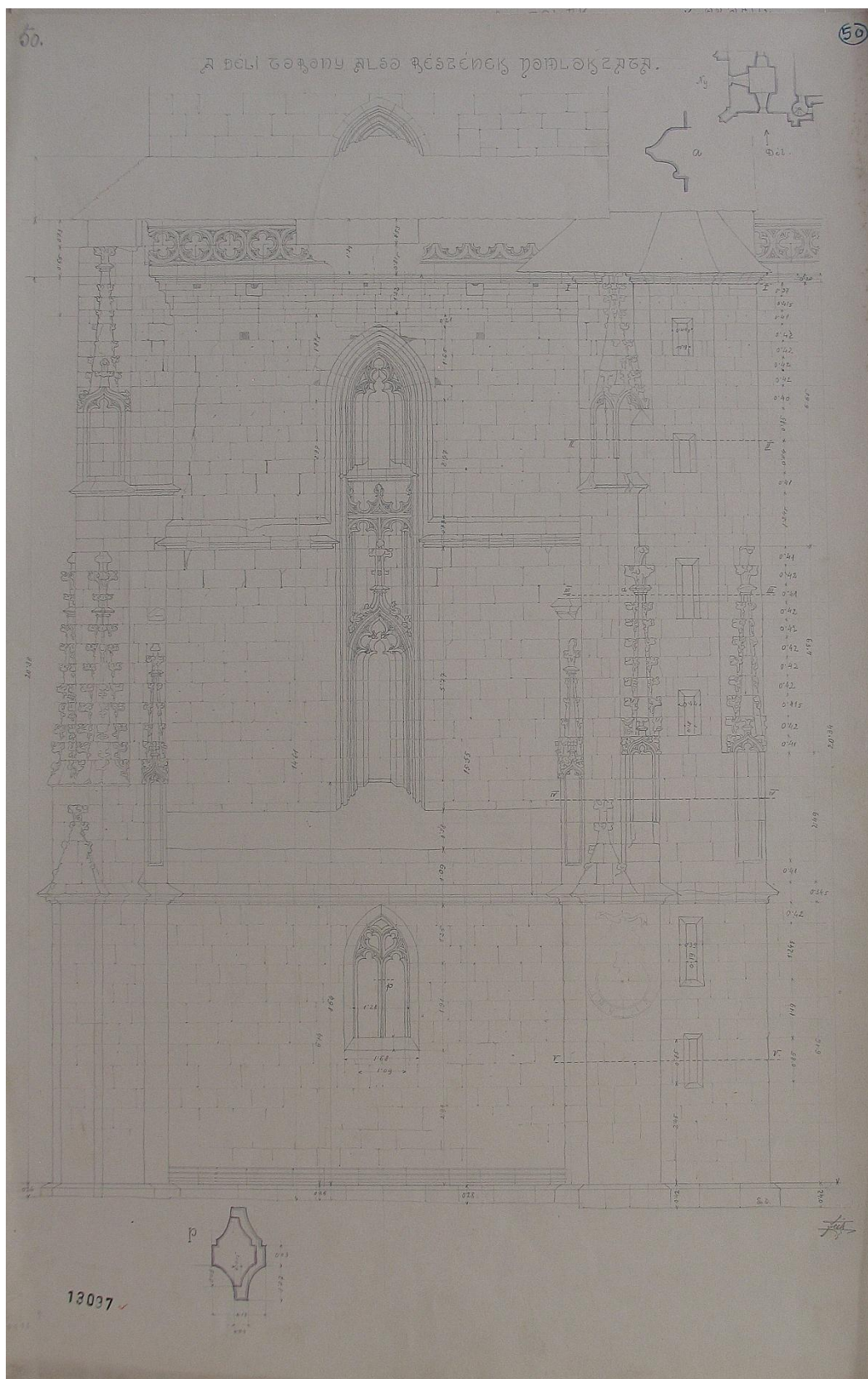
14. kép

Részlet a lőcsei felmérés egyik keresztmetszeti rajzáról, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár

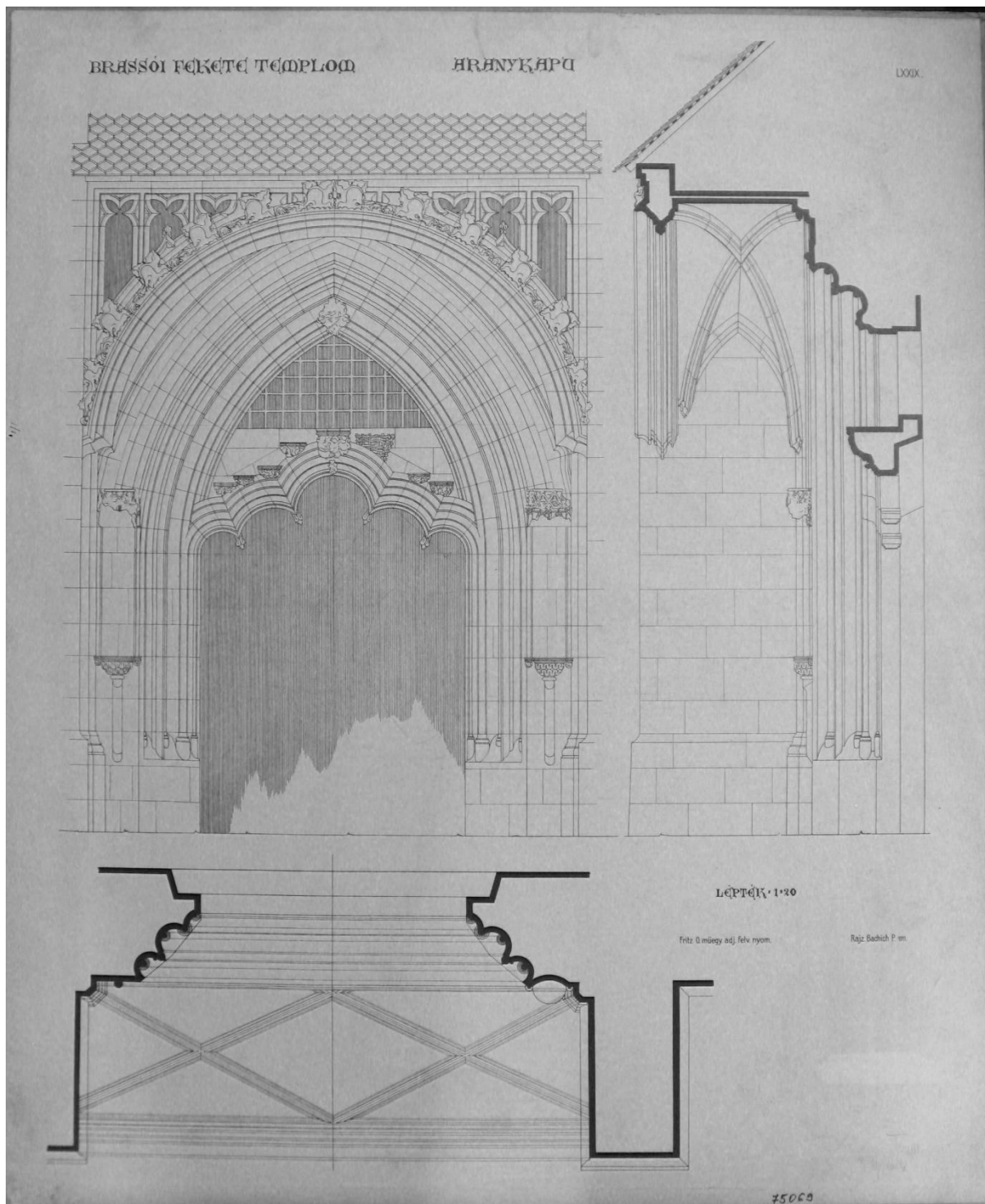
15. kép

Részletek a brassói Fekete templom északi „B” kapujáról (Dörre Endre rajza), 1910, 58x38 cm, papír, tus, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár

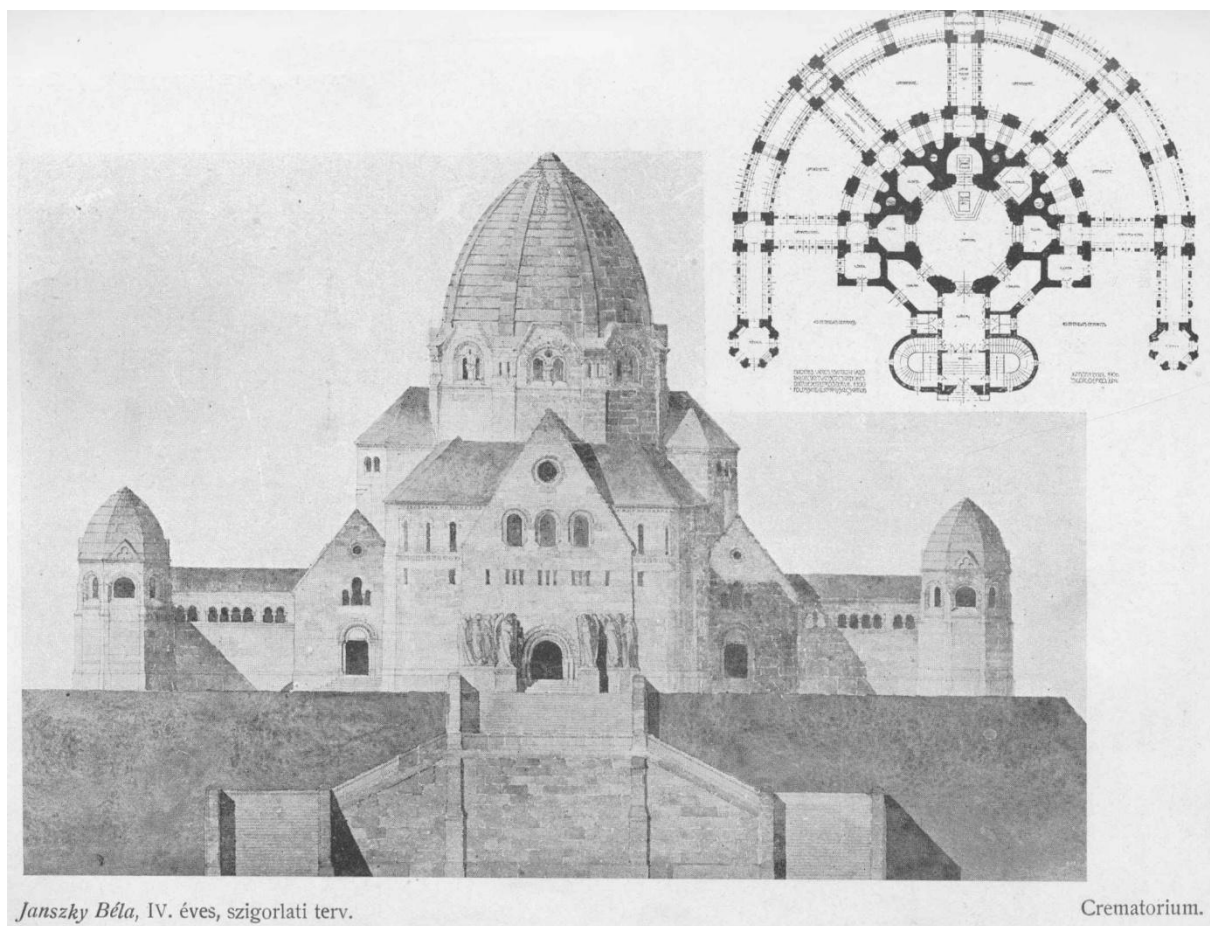
16. kép

A brassói Fekete templom déli tornya alsó részének homlokzata (Szeghalmy Bálint rajza), 1911, 38x58 cm, papír, tus, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, Tervtár

17. kép

Kelemen Ferenc rajza a brassói Feketetemplom Aranykapujáról, készült Bachich Péter rajza után, 1911, 61x73 cm, rajzkartonra kasírozott papír, tus, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék

18. kép

Jászky Béla szigorlati terve, 1907, Magyar építőművészet, Magyar Építőművészet 5:1(1907)